

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

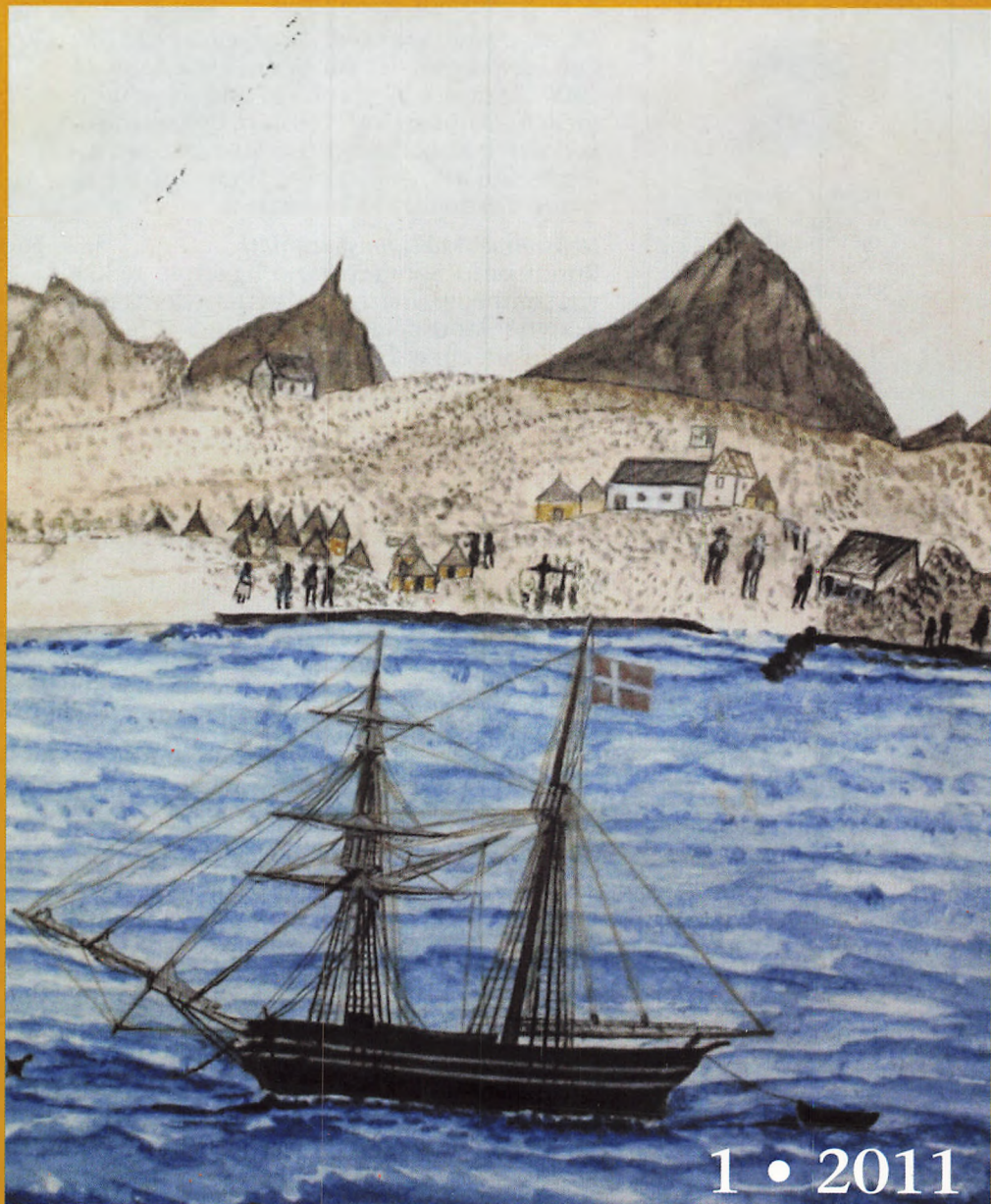
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjysk Månedsskrift

1 • 2011

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland

Pris for medlemskab
295 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.
Enkeltnumre 35 kr.
Særnumre 45 kr.

Ekspedition
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
Tlf. 74 62 46 83
hssdj@hssdj.dk
www.hssdj.dk

Kontortid
Mandag-torsdag 9-14

Redaktion
Kim Furdal (ansv.)
Museum Sønderjylland
ISL-Lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
Tlf. 74 62 58 60
kifu@museum-
sonderjylland.dk

Lennart Madsen
Museum Sønderjylland
6100 Haderslev

Elsemarie Dam-Jensen
Museum Sønderjylland
6270 Tønder

© Sønderjysk Månedsskrift og forfatterne

Layout
Tekst & Design
Haderslev

Tryk
Winds Bogtrykkeri A/S
Haderslev

I dette nummer

Da Sønderjylland fik et krematorium 3
Kremering er i dag danskernes foretrukne begravelsesform. Mere end 77% af de døde bliver kremerede. I sammenligning med andre vestlige lande er det en meget høj andel. Anne Markussen har set på ligbrændingens historie i Sønderjylland.

En slesvig-holstener som dansk soldat i 1873 . . . 13
Optantspørgsmålet var brændende frem til 1907, hvor det blev løst ved en konvention mellem Danmark og Preussen. Lokalhistoriker Siegfried Lorenzen fortæller om optanternes situation og især om sin farfar, der afjente værnepligt i Danmark.

Hejlsminde Kalksandstensfabrik 16
Rundt om i Sønderjylland ligger en række virksomheder, der har udnyttet eller stadig udnytter landsdelens undergrund og råstoffer. En af dem er Hejlsminde Kalksandstensfabrik. Lokalhistoriker Gunnar Krag har undersøgt fabrikken ved Anslet Strand, der producerede kalksandsten i årene ca. 1920-1930.

Rejsen i det uviste 21
Slægtsforsker Inger Buchard har fundet købmand Johannes Buchards beretning om hans rejse i 1915 til Karpaterne for at deltage i krigen.

Bergs Selskabsrejser 29
Længe inden starten på charterturismen i 1950'erne grundlagde M. Berg i 1929 et rejsebureau i Gråsten. Cand.mag. Lars H. Bak har gennemgået tilbuddene i Bergs rejsekataloger.

Bognyt 34
Det sker - i Museum Sønderjylland 36

Bagsiden om forsiden 40
Jordfæstelsen og genopstandelsen er en helt central del af den kristne teologi. Anne Markussen, har set på forholdet mellem urnebegravelsen og genopstandelsestroen.

Forsidebilledet:
Udsnit af tegning af begravelse af Jens Styding, Dyrhave, som døde 19 år gammel 28. juli 1833 under en rejse på skonnertbriggen Cornet, som ses i forgrunden.

Illustration: Museum Sønderjylland - Kulturhistorie Aabenraa

Da Sønderjylland fik et krematorium - Kremeringens fremvækst i samspil med kirke, kristendom og velfærdsstat

Af Anne Markussen

Kremering er i dag danskernes foretrukne begravelsesform. Mere end 77% af de døde bliver kremerede og ikke traditionelt kistebegravede. I sammenligning med andre vestlige lande er det en meget høj andel, men til trods for det ved vi ikke ret meget om, hvad der har ført til det markante skifte i dansk sammenhæng. Anne Markussen har med udgangspunkt i oprettelsen af Sydjysk Afdeling af Dansk Ligbrændingsforening og opførelsen af Aabenraa Krematorium set nærmere på ligbrændingens historie.

Dødens sekularisering?

MEDEDTAGELSEN AF LOV om Ligbrænding i 1892 fik danskerne et alternativ til jordbegravelsen. I begyndelsen var det især i København, at kremering vandt frem, men lidt efter lidt bredte den nye begravelsesform sig til hele landet, også til Sønderjylland. I slutningen af 1970'erne var urnebegravelse blevet mere almindelig end kistebegravelse.

Det er oplagt at se kremeringens stærke vækst som et resultat af det, mange sociologer og historikere har beskrevet som den moderne døds sekularisering. I takt med, at den traditionelle religiøse verdensforståelse blev afløst af en naturvidenskabelig, betragtedes døden ikke længere som overgangen til det evige liv, men som et hygiejnisk problem. Kremering

kan i forlængelse af denne analyse ses som en begravelsesform, der brød radikalt med jordbegravelsens kristne symbolik, der mimer Jesu gravlæggelse og viser hen til troen på en legemlig opstandelse.

Men måske er forståelsen af kremeringens fremvækst som et udtryk for dødens sekularisering ikke korrekt eller i hvert fald ikke tilstrækkelig. For som det skal fremhæves her, så kan de høje kremeringsrater ikke bare ses som et brud med kirke og kristendom, men må tværtimod forstås i sammenhæng hermed. 2/3 af de danske krematorier er således ejet og drevet af Folkekirken. Dette gælder bl.a. Sønderjyllands eneste krematorium, der ligger i Aabenraa.

De første krematorier, der blev bygget i Danmark, var imidlertid private og siden hen kommunale foretagender, ligesom det forsat er gældende i andre lande. Dengang lå det specielle kirkelige ejerskab ikke ligefrem i kortene, for kirkelige kræfter vendte sig stærkt imod den nye begravelsesform. Så hvad var det, der førte til, at kirken siden gik så aktivt ind i ligbrændingssagen, at den kom til at eje og drive størstedelen af landets krematorier, og hvilken betydning har det haft for den stærke overgang til den nye begravelsesform? De spørgsmål er der gode muligheder for at undersøge ved at se nærmere på opfø-

relsen af Aabenraa krematorium, for her er der et righoldigt kildemateriale bevaret fra menighedsrådet om sagen. Men ikke mindre interessant gælder det samme for den lokale ligbrændingsforening og kommunen, der begge spillede en meget aktiv rolle i sagen.

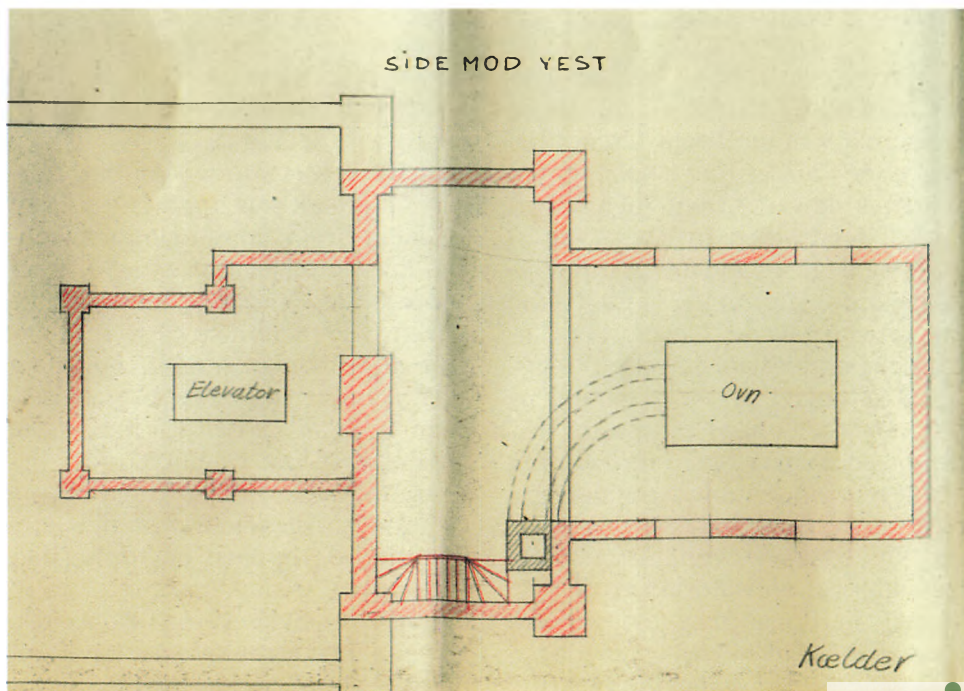
Sydjysk Afdeling af Dansk Ligbrændingsforening

Selvom Aabenraa menighedsråd siden 1954 har ejet og drevet krematoriet på byens kirkegård, så var det på ingen måde menighedsrådet, der

bragte spørgsmålet om opførelsen af et krematorium på dagsordenen. Det gjorde i stedet Sydjysk Afdeling af Dansk Ligbrændingsforening, der blev stiftet i 1934 i Aabenraa med netop det formål at få indrettet et krematorium i sammenhæng med kapellet på kirkegården.

Initiativtagerne til den nye forening var skoleinspektør Jens Thau og skibsreder P.F. Cleemann. Kort forinden den stiftende generalforsamling havde de arrangeret et offentligt møde om ligbrændingssagen, hvor taleren var overlæge Knud Secher, formand for

Forslag til Aabenraa Kapelkrematorium fra 1949 af stadsingeniør Gundestrup. Typisk for tiden var der planlagt en elevator, så kisten som afslutning på bisættelsen blev nedsænket. Dermed efterlignede den nye begravelsesform jordbegravelsen. Kappellets bygningskonstruktion tillod imidlertid ikke udgravning til en elevator, i stedet blev kisten sat i en niche, som efter jordpåkastelsen blev aflukket med en mekanisk skydedør. Der blev i Gundestrups forslag også lagt vægt på, at skorstenen

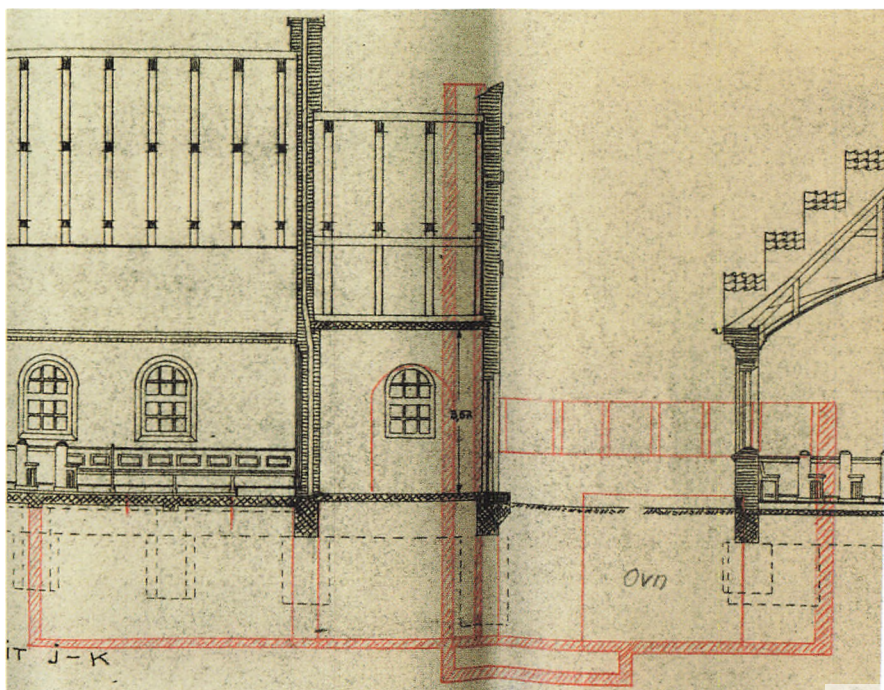

Dansk Ligbrændingsforening. Denne forening blev stiftet i 1914 som en sammenslutning mellem to ældre foreninger. På den ene side Forening for Ligbrænding, der som Danmarks første ligbrændingsforening blev stiftet i 1881 og fandt sine medlemmer blandt det dannede borgerskab. På den anden side Folkelig Ligbrændingsforening, der i 1901 var blevet startet af medlemmer af den socialdemokratiske bevægelse. I 1934 havde Dansk Ligbrændingsforening 86.278 medlemmer, og den havde lokalafdelinger i en hel del store og mellemstore købstæ-

der. Ved betaling af kontingent til foreningen støttede man ligbrændingssagen, men på samme vis som begravelseskasserne var kontingentet dog primært en forudbetaling af udgifterne i forbindelse med ens egen kremering. Foreningen havde derfor også til opgave at tage praktisk hånd om medlemmernes kremering.

I mange af de byer, hvor der var lokalforeninger, var der allerede blevet bygget krematorier. Det nærmeste krematorium i forhold til Aabenraa lå i Kolding og var bygget i 1933. Nu var turen så kommet til det sønderjyske.

ikke var synlig, men blev trukket således, at den kom op i tagrygningen bag den eksisterende gavl. Det kan tolkes som et forsøg på at skjule og fortrænge døden, men samtidig blev der efter Sydjysk Afdelings ønske lagt flisegulv i stedet for cementgulv i krematoriet "under hensyn til, at krematoriet skal være tilgængeligt for publikum, hvorfor det bør fremtræde så smukt som muligt". Weekenden efter, krematoriet blev indviet i 1952, kom ca. 600 besøgende og så krematoriet.

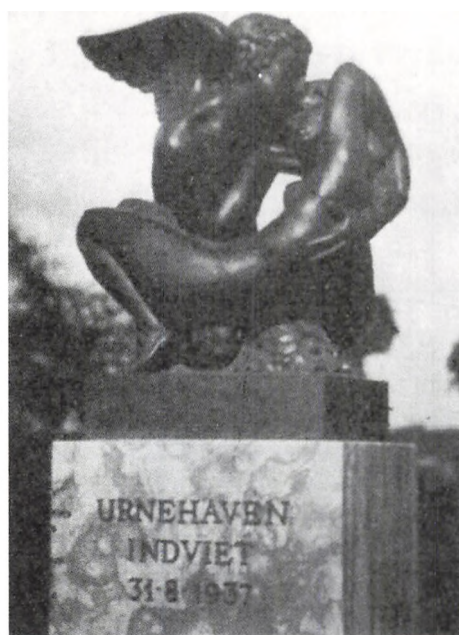

Tanken var dog ikke, at den nye lokalafdeling selv skulle stå for opførelse og drift af et krematorium, sådan som tilfældet havde været, da Forening for Ligbrænding opførte Danmarks første krematorium på Frederiksberg i 1886. På den tid var der en stærk interesse for hygiejnespørgsmålet som følge af bakteriologiens gennembrud i 1870'erne og den deraf følgende nye sygdomsforståelse. Spørgsmålet om sundhed stod derfor højt på den samfundsmæssige dagsorden, men det blev på ingen måde betragtet som noget, det blot var statens opgave at tage hånd om. I denne sag måtte civilsamfundet træde til, for at samfundet kunne forandres og forbedres. Forening for Ligbrænding så det således som sin opgave at bygge og drive et krematorium for at forbedre forholdene på kirkegårdene, hvorfra man frygtede, at smittefarlige sygdomme skulle brede sig. Men for

Knud Secher, og Dansk Ligbrændingsforening med ham, stillede sagen sig noget anderledes i 1934. På mødet, hvor Secher holdt foredrag, konstaterede han, "at man i Danmark gang på gang så det private tage opgaver op, som det offentlige rettelig burde tage sig af, herunder også ligbrændingssagen". Knud Secher så med andre ord kremering som et anliggende, der grundlæggende var offentligt og ikke privat.

Synet på, hvad det var de offentlige myndigheders opgave at tage sig af, og hvad det var civilsamfundets opgave at tage på sig, havde altså flyttet sig betragteligt hos ligbrændingssagens forkæmpere siden den første tid. Det nye syn på sagen var dog også anerkendt fra det offentliges side. Bispebjerg Krematorium, der i 1908 var blevet bygget af Forening for Ligbrænding som erstatning for det første krematorium, blev således allerede i 1913 overtaget af Københavns Kommune. Og da Århus i 1923 fik provinsens første krematorium, var det kommunalt opført. Opgaven for

I 1941 skænkede Dansk Ligbrændingsforening en skulptur af billedhuggeren J.J. Bregnø til den nye urnehave på Aabenraa Kirkegård. Dansk Ligbrændingsforenings ønskede med sine mange donationer af kunstværker til landets kirkegårde at fremme urnebegravelsen som en skøn og æstetisk begravelsesform. At kunsten blev brugt i sagens tjeneste fremgik også af brevet, hvori hovedforeningen tilbød Sydjysk Afdeling at skænke skulpturen, for heri blev der gjort opmærksom på, at man ønskede byggeriet af et krematorium fremmet.

den nystiftede Sydjysk Afdeling af Dansk Ligbrændingsforening var altså at skubbe på, for at andre aktører påtog sig opgaven med at bygge et krematorium.

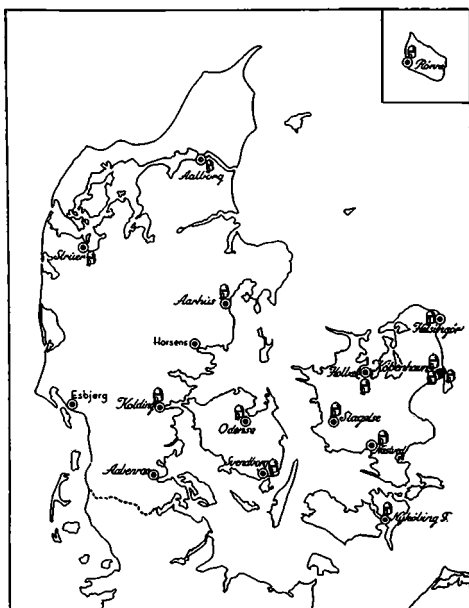
Ligbrændingsforeningens agitation

Med skoleinspektør Jens Thau som formand gik den nystiftede ligbrændingsforening straks i gang med arbejdet. Man antog på det første bestyrelsesmøde en forretningsfører, så foreningen kunne åbne et kontor på Kirkepladsen 7 i Aabenraa. Man fik også hurtigt lavet en aftale med ligbrændingsforeningen i Kolding om at gøre brug af krematoriet der, indtil man fik sit eget. Derefter blev det set som en hovedopgave at arbejde for en urnehave på Aabenraa Kirkegård. Dermed blev det nødvendigt at samarbejde med menighedsrådet, og sagen blev en første test af, hvordan de kirkelige kræfter i byen stillede sig til ligbrændingssagen. Det gik over al forventning, og allerede i 1937 kunne man indvie urnehaven, der var den første i Sønderjylland. At det gik så nemt og hurtigt kan hænge sammen med, at ligbrændingsforeningen ikke bad menighedsrådet om at anlægge en urnehave. Man bad kun om, mod betaling, at få udlagt et

stykke jord, hvor foreningen selv kunne anlægge og drive en urnehave. Dermed har der været en vis parallel til den mulighed, trossamfund uden for folkekirken siden 1907 har haft for at få overladt en del af en folkekirkelig kirkegård til særskilt brug mod rimelig erstatning.

Det ser ud til, at ligbrændingsforeningens strategi bag etableringen af urnehaven var at gøre flere mennesker bekendt med begravelsesformen for at få flere til at melde sig ind i foreningen. Det samme søgte den samtidig at opnå gennem en regulær oplysningskampagne. Den blev ført gennem annoncer, foredrag, udstillingsvirksomhed, uddeling af pamfletter og ikke mindst medlemmernes personlige agitation, som der blev lagt stor vægt på. Mange medlemmer ville stille foreningen i en god posi-

Kort over udbredelsen af ligbrændingsforeninger og krematorier fra 1934, da Sydjysk Afdeling blev stiftet. Dansk Ligbrændingsforening havde en målsætning om, at der skulle være krematorier i alle større byer. I dag er der 33 krematorier.

- Byer med Afdeling af Dansk Ligbrændingsforening.
- 🏠 Byer med Krematorium.

tion i forhold til at nå det oprindelige mål om at få indrettet et krematorium. Det ville give mere pondus, når der skulle lægges pres på andre aktører.

Arbejdet gik dog noget trægt, for foreningens medlemstal steg kun langsomt. I 1944, ti år efter foreningens start, var man kun nået op på 651 medlemmer fordelt på 266 medlemmer i Aabenraa, 149 i Haderslev, 182 i Sønderborg og 54 i Tønder. Anden Verdenskrig satte i sig selv projektet i stå, fordi det var vanskeligt at skaffe byggematerialer. Men på foreningens generalforsamling i 1946 fremhævede formanden, at også "de uhyggelige tilstande i Tyskland" hæmmede arbejdet. Hermed tænkte han på den brug af kremeringsteknologien, som nazisterne havde gjort i koncentrationslejrene. Efter massedrabene i gaskamrene blev ligene massedestruerede i kremeringsovne, der var specialbyggede til at klare opgaven så effektivt som muligt. Denne inhumane brug af kremeringsteknologien var ikke god reklame.

Kapelkrematoriet på Aabenraa Kirkegård

Mens tingene gik trægt i Aabenraa, blev der bygget krematorier mange andre steder. Fra 1926 og frem til krigen var der tale om et veritabelt byggeboom, hvor hele 16 krematorier blev opført rundt i hele landet i byer, hvor Dansk Ligbrændingsforening havde lokalafdelinger. Det var kendetegnende for disse krematorier, at de blev opført af eller i samarbejde med det lokale menighedsråd. Det var altså i denne periode, at de danske krematorier overgik fra at være priva-

te og kommunale foretagender som i udlandet og i stedet blev kirkelige. Denne specielle udvikling hang sammen med, at der skabtes en ny bygningstype. Kapel og krematorium, der hidtil havde været to selvstændige bygningstyper, en religiøs og en sekulær, blev nu føjet sammen i en ny enhed, et såkaldt kapelkrematorium. Denne sammenbygning gjorde det langt billigere at få et krematorium, da man blot kunne nøjes med en tilbygning til et eksisterende kapel. Men da kapellerne lå på kirkegårdene og tilhørte folkekirken, var et samarbejde med menighedsrådene nødvendigt.

I Aabenraa var målet for ligbrændingsforeningen fra starten netop et kapelkrematorium, og fra hovedforeningens side havde man længe presset på, for at der skulle ske noget i sagen. Der kom først skred i tingene i 1949, da en selvstændig afdeling for Sønderborg Amt udskilte sig fra Sydjysk Afdeling. Sigtet med den nye afdeling var at få et krematorium i Sønderborg, men selv om det var Dansk Ligbrændingsforenings målsætning, at der skulle være et krematorium i alle købstæder, så syntes der bestemt ikke at være grundlag for at have to krematorier i landsdelen foreløbig. Dermed opstod der en konkurrence mellem Aabenraa og Sønderborg om, hvilken by der skulle have et krematorium, og dette gjorde det muligt for den gamle forening i Aabenraa at skubbe på sagen, trods det lave medlemstal.

For at kunne indrette et billigt kapelkrematorium i det eksisterende kapel rettede foreningen henvendelse til Aabenraa menighedsråd, men først og fremmest optog foreningen

forhandlinger med Aabenraa Kommune. Efter flere forhandlinger blev den endelige løsning, at menighedsrådet skulle bygge, eje og drive kapelkrematoriet, og at pengene til byggeriet skulle lånes hos Dansk Ligbrændingsforening til en fordelagtig rente mod en noget lavere brændingspris for deres medlemmer. Kommunen garanterede til gengæld for lånet på 85.000 kr. og for underskud på krematoriedriften. Endelig udførte kommunens stadsingeniør Gundestrup på kommunens regning projekteringen og førte tilsyn med byggeriet. Arkitektarbejdet blev også gratis udført af hovedsageligt bygmester Nicolai Jensen, der var tidligere byrådsmedlem. Begge sad i øvrigt i bestyrelsen for Sydjysk Afdeling.

Fra vugge til krukke

Med sin velvillighed over for sagen anerkendte Aabenraa Kommune Dansk Ligbrændingsforenings synspunkt om, at kremering i bund og grund var et offentligt anliggende. Den velfærdsstat, der var under opbygning, skulle ikke bare sikre det gode liv, men også den gode død og

begravelse. I modsætning til ligbrændingsbevægelsens tidlige historie var det nu økonomiske argumenter og ikke hygiejniske, der stod i forgrunden. En god begravelse betød derfor en billig begravelse. På generalforsamlingen for Sydjysk Afdeling i 1947 hed det således, at "En kommune kan se det som en økonomisk foranstaltning, idet der spares jord til udvidelse af kirkegårdene". Et andet argument lød, at "Det er økonomisk fordelagtigt med ligbrænding, jordbegravelse bliver dobbelt så dyrt ... Hvem, der står som medlem af Dansk Ligbrændingsforening, behøver ikke ved dødsfald at trænge til Socialkontoret". Det sidste synspunkt blev ved indvielsen af krematoriet fremhævet som "den sociale side af sagen". Det skete i en tale af rektor Georg Buchreitz, der havde været socialdemokratisk borgmester i perioden, hvor beslutningen om at opføre krematoriet blev truffet.

For Buchreitz og andre socialdemokrater synes ligbrændingssagen at have passet som fod i hose til det socialdemokratiske lighedsprojekt, da den nye begravelsesform blev brugt

Aabenraa Kapelkrematorium på Aabenraa Kirkegård, ca. 1970. Kapelbygningen blev opført i 1932. I 1952 blev bygningen udvidet med krematorium. Krematoriedelen blev yderligere udvidet i 1973-74, og i 1979 byggedes desuden et våbenhus. Krematoriet renoveres i 2011 som følge af skrappe miljøkrav.

Foto: Museum Sønderjylland, ISL-Lokalhistorie.

til at gøre op med den klassedeling, der havde præget den traditionelle jordbegravelse. Med kremering skulle alle have råd til en smuk begravelse uden at blive ruineret. Samtidig blev ligheden også understreget af de nye gravstedsformer, der knyttede sig til ligbrænding, dette gjorde sig ikke mindst gældende ved "de ukendtes grave". I bestyrelsen for Sydjysk Afdeling sad da også det socialdemokratiske byrådsmedlem J. Weiss. Men han sad side om side med byens borgerlige spidser. Denne sammensætning af bestyrelsen afspejlede det brede fundament, som Dansk Ligbrændingsforening allerede havde fra sin opstart med sammenlægningen af den borgerlige Forening for Ligbrænding og den socialdemokratiske Folkelig Ligbrændingsforening. Den-

ne bredde gav foreningen en stærk politisk gennemslagskraft.

I Kirke og velfærdsstat

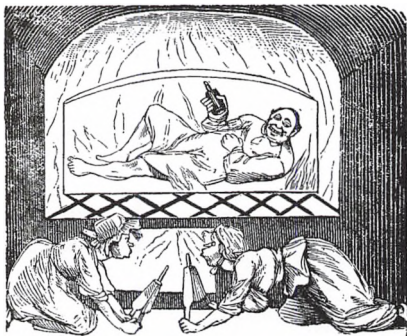
Da krematoriet endelig stod færdigt i 1952, blev det på Kristi Himmelfartsdag indviet i Faderens og Sønnens og Helligåndens navn af pastor Hoffmann-Madsen, der også var formand for menighedsrådet. Den kirkelige accept af den nye begravelsesform syntes dermed fuldendt. Ifølge referatet i årsberetningen understregede pastoren da også i sin tale, at "det ikke er muligt at opstille religiøse eller kristelige grunde mod ligbrænding - ej heller kirkelige. Ved nøgtern eftertanke bliver der kun traditionsmæssige og følelsesmæssige grunde tilbage". Men samtidig var det dog tilsyneladende også vigtigt for ham at få sagt, at "initiativet til rejsningen af krematoriet var udgået fra Sydjysk Afdeling af Dansk Ligbrændingsforening, at det altså ikke var menighedsrådet, der havde taget initiativet i denne sag ... Efter overvejelser havde menighedsrådet sagt ja til at lade krematoriet rejse i forbindelse med kirkegårdskapellet". Trods indvielsens blåstempling var der forsat en vis ambivalens at spore.

Når kirken tog opgaven på sig, selv om den ikke ligefrem var en hjertesag, skyldtes det, at den vanskeligt

Ikke kun kirken havde et ambivalent forhold til kremering, folkeligt blev der gjort grin med den nye begravelsesform i begyndelsen, her i en udateret skillingsvisen. I visen spørges der, om det ikke var på tide for de døde "at protestere imod at blive behandlet som en Portion stegt Svinekarbonade".

Hu! Ha! Nu skal vi brændes!

En ganske ny og fornøjelig Særgesang om „Ligbrændingen“, hvortil det er et slemme Bæms. Her lile mere skal begraves eller brændes paa Kirkegårds-firtegaard, men puttes i en Don og brændes.

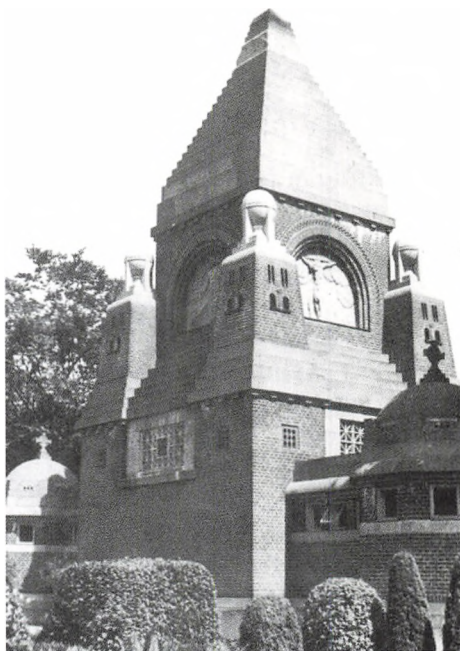

Sunges som Særgesang ved et godt Glas „Gravol“ til Rogatås berømte Gravbeaie af „Delefabrikantoliet“:
„Nu fan man blive giftet“

Forfattet af
Ferdinand Ludvigsen,
Rigtighedsretterpønd og Broder til Rigtighedsretter.
(Som Hjelptillet Underretsporal i Beiren ved Hald.)

Boaret hos E. D. Jordan, Ny Nælgade 14

Aarhus Krematorium på Nordre Kirkegård fra 1923 blev kommunalt opført under et socialdemokratisk bystyre. Ligesom i andre af landets største byer var bestyrelsen af kirkegårdene fra slutningen af 1800-tallet overgået til kommunen, men de hørte dog forsat under folkekirken. Selv om lovgivningen giver mulighed for det, så findes der i Danmark forsat ikke egentlige kommunale begravelsespladser, der ikke er indviede.

kunne sige nej. I Danmark er det med enkelte undtagelser folkekirken, der sørger for begravelsespladser, og den har vel at mærke pligt til at sørge for alle i sognet, uanset kirkeligt tilhørsforhold. Som sådan er det ikke alene en religiøs opgave, folkekirken løfter med kirkegårdene, men en samfundsmæssig opgave. Netop denne pligt spillede Sydjysk Afdeling da også på ved sin henvendelse til menighedsrådet om oprettelsen af et krematorium i forbindelse med kappellet. Henvendelsen skete, "Da begravelsesvæsenet her i Byen er underlagt Aabenraa Menighedsraad", altså fordi det offentlige begravelsesvæsen var underlagt folkekirken. At kirken på den måde løser offentlige opgaver er en arv fra Reformationen, hvor de lutherske kirker blev underlagt statsmagten og dermed også blev brugt til at løse statens sager. Denne institutionelle arv betød, at da kremering blev en accepteret offentlig opgave, blev det også en kirkelig opgave som administrator af det offentlige begravelsesvæsen. Med andre ord, når kommunalpolitikere i Aabenraa mente, at det var en offentlig opgave at gå ind i krematoriebyggeriet, så

kunne menighedsrådet næsten kun sige ja. Det boom, der var i krematoriebyggeriet fra 1926, skal derfor måske ikke så meget ses som et udtryk for en kirkelig accept, men som udtryk for en ny og udvidet forståelse af, hvad der var det offentlige opgave i den omfattende velfærdsstat, der var under opbygning. Kirken fungerede som offentlig velfærdsforvalter på begravelsesområdet og skulle som sådan sikre den praktiske implementering af det, der fra de offentlige beslutningstagers side blev defineret som den gode begravelse.

Arven fra lutherdommen

Lutherdommens særlige forhold mellem stat og kirke kan altså forklare, hvorfor så mange krematorier i Danmark blev kirkelige. Men etableringen af krematorier er ikke ensbetydende med, at de også bliver benyttet. Ligbrændingsforeningen i Aabenraa

gjorde på sin side, hvad den kunne for at gøre byens nye krematorium til en succes ved at forsætte sit oplysningsarbejde og blandt andet holde åbent hus i det nye krematorium. Flere strukturelle forhold kan også forklare, at kremering blev så populær. Blandt andet var urnebegravelsen en billig og nem begravelsesform, der passede godt til den stigende migration, der betød, at flere og flere flyttede væk fra familiens hjemegn og ikke kunne tage hånd om de meget pasningskrævende kistegravsteder. Men nogenlunde de samme strukturelle forhold gør sig gældende overalt i den vestlige verden. De kan derfor ikke afgørende forklare, hvorfor netop den danske kremeringsrate er så høj.

Når kremeringsraterne i de vestlige lande sammenlignes, springer det imidlertid i øjnene, at de højeste kremeringsrater særligt findes i de protestantiske lande, herunder lutherske lande som Danmark. Det kan hænge sammen med en forskellig kulturel forståelse af døden. For mens katolsk teologi med sin lære om Skærsilden ser døden som en proces, der kan påvirkes af de levendes forbøn, så bliver døden inden for den protestantiske teologi forstået som et uigenkaldeligt brud, hvor den døde er overladt til Guds nåde alene og helt adskilt fra de levende. Kremeringens abrupte og hurtige tilintetgørelse af den døde synes derfor at passe bedre til den protestantiske forståelse af døden som et brud.

Så mens pastor Hoffmann-Madsen i sin indvielsestale mente, at Lutherdommen ikke stillede sig i vejen for kremering som begravelsesform, så er det måske mere rigtigt at sige, at den ligefrem skabte vejen. Et kig i den første

krematorieprotokol afslører da også, at der ved stort set alle bisættelser medvirkede en præst. I praksis så folk altså på ingen måde en modsætning mellem kristendom og kremering, sådan som mange forskere ellers har ment. ■

Litteratur

Davies, Douglas J. with Lewis H. Mates (red.): *Encyclopedia of Cremation*.

Aldershot 2005.

Kragh, Birgitte: *Til jord skal du blive.*

Dødens og begravelsens kulturhistorie i Danmark 1780-1990. Aabenraa 2003.

Møller, Anna Sommer: "Brændes eller begravnes? Debatten om ligbrænding i Danmark ca. 1874-1900". I: *Fortid og Nutid*, 2007, side 83-102.

Walter, Tony: "Three ways to arrange a funeral: Mortuary variations in the modern West". I: *Mortality*, 2005, 10(3), side 173-192.

Kilder

Landsarkivet for Sønderjylland

Aabenraa Menighedsråd:

32. Dokumenter vedr. kirkegårdsbygninger 1920-1965.

45. Menighedsrådets forhandlingsprotokol 1922-1957.

54. Krematoriebog 1952-1978.

Aabenraa Købstad:

Akthefte 36: Kirker og kirkelige forhold 1922-1976, løbenr. 2669.

Foreningsarkiver:

Ligbrændingsforeningen, Sydjysk Afdeling, Aabenraa, SBAC376: Forhandlingsprotokol 1934-1993.

Hejmdal, d.14.03 1934: 'Krematorium i Forbindelse med Kapellet paa Kirkegaarden?'

Statsbiblioteket

Dansk Ligbrændingsforenings Aarskrift samt Beretning og Regnskab.

En slesvig-holstener som dansk soldat i 1873

Af Siegfried Lorenzen

Optantspørgsmålet var frem til 1907 et politisk, og personligt problem, ikke mindst for de mandlige optanter i forbindelse med aftjening af værnepligt. Siegfried Lorenzen fortæller her om optanternes situation og især om sin farfar, der aftjente værnepligt i Danmark.

Optantproblemet

MED FREDEN I WIEN i 1864 blev den 2. Slesvigske Krig afsluttet. Danmark måtte efter nederlaget afstå 33% af sit landområde og 39% af sin befolkning. Slesvig blev sammen med Holsten og Lauenburg indlemmet i den preussiske stat.

Dermed blev indbyggerne automatisk preussiske statsborgere. De kunne dog bevare deres danske indfødsret ved at "optere til fordel for Danmark" og blive boende i landsdelen i de første seks år efter afståelsen, hvis de "ikke faldt til besvær". Da man ikke anså en ny krig mellem Danmark og Tyskland for udelukket, benyttede ca. 20% af hele den nordslesvigske befolkning sig af muligheden for at forblive danske statsborgere. Dette gav til gengæld problemer

for de unge mænd, der nåede den militære tjenestealder, idet de modtog trusler om at søge tysk indfødsret for at kunne blive boende i landsdelen. Dermed ville Preussen kunne indkalde dem til militærtjeneste i lighed med deres jævnaldrende, der ikke havde søgt optantstatus.

For at slippe for tjeneste i den tyske hær, der få år forinden havde været i krig med de unges fædre og bedstefædre, foretrak mange at tage ophold i Danmark. På denne måde forlod tusindvis af unge mænd landsdelen i årene efter 1864. I

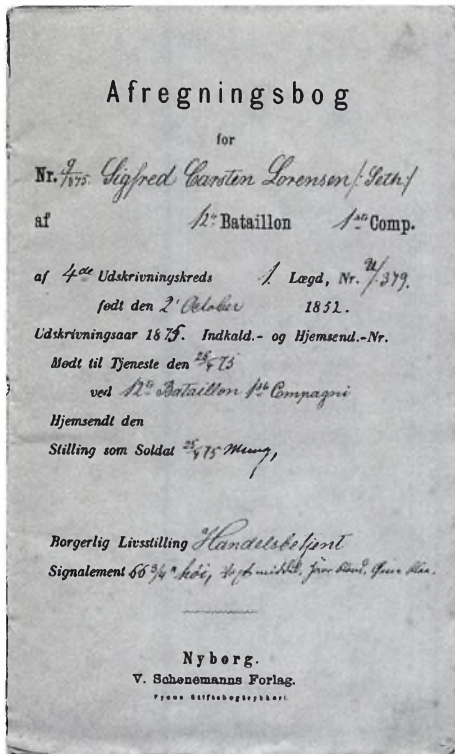
1869 kunne optanterne dog på visse betingelser få lov til at vende tilbage og tage ophold i Nordslesvig.

Hvad angik optanternes børn, født efter 1864, så betød forældrenes valg af Danmark, at der kunne opstå vanskeligheder ved bestemmelsen af børnenes tilhørsforhold, idet de to lande havde forskelligt syn på retten til statsborgerskab:

Efter tysk lov var afstamningen afgørende for, i hvilket land man var statsborger, medens det efter dansk lov var fødestedet, der var afgørende.

Artiklens hovedperson Siegfried Carsten Lorenzen fotograferet ca. 1910. Foto: Privat.

Forsiden på afregningsbogen, hvor man bl.a. kan læse, at han mødte ved den 12. Bataljon 1. kompagni den 25. april 1875.

Et optantbarn, der var født i det nu tyske Nordslesvig, var altså dansk efter tysk ret (efter afstamningen), medens det efter dansk ret var tysk (efter fødestedet). I visse tilfælde blev barnet anset som statsløst. Dette kunne selvsagt give administrative konflikter, som specielt ramte unge mænd, der kom i værnepligtsalderen. De blev nemlig ligesom de førnævnte udsat for truslen om udvisning, hvis de ikke søgte om tysk indfødsret og dermed blev værnepligtige i Tyskland. Som følge deraf udvandrede der fortsat en del unge danske mænd til Danmark.

Dette problem fik af ubekendte årsager ingen konsekvenser for min far,

Siegfried Carsten Lorenzen (1852-1924), hvis far, landmanden og sognefogeden Carsten Carstensen Lorenzen fra Sæd ved Tønder, havde opereret for Danmark. Min farfar var altså født før 1864, dvs. i den danske tid og ifølge tysk lov dansk (efter afstamningen) og ligeledes dansk (efter fødestedet) efter dansk ret. Han kunne som dansk statsborger altså ikke blive indkaldt til militærtjeneste i Tyskland. Det kunne han derimod i Danmark - og det blev han.

Hvad de unge 'statsløse' problem angik, så blev dette løst ved den såkaldte optantkonvention mellem Danmark og Preussen i 1907, hvorefter hvert barn selv kunne vælge sit statsborgerskab.

Siegfried Carsten Lorenzen

Siegfried Carsten Lorenzen havde stået i lære hos købmand Olufsen på Torvet i Tønder og blev som 23-årig indkaldt til at møde på kasernen i Fredericia den 25. april 1875.

S.C. Lorenzen, som han kaldte sig, har efterladt en del papirer fra den tid, dog uden at vi kan følge hans dagligdag. Alligevel giver de et billede af livet som menig soldat og senere underkorporal.

I en personlig 'afregningsbog' udstedt til den værnepligtige er der nedfældet regler og bestemmelser vedrørende aflønning og forplejning. Det fremgår deraf, at der blev udleveret 1,5 pund rugbrød pr. dag, og at der blev fratrukket 10 skilling af soldatens sold på 22 skilling for middagsbespisning hos 'quarterværten'. I tilfælde af fuld kost blev der fratrukket 14 skilling.

I en fortegnelse er det anført, hvad soldaten har fået udleveret af udrustnings- og beklædningsgenstande. Det

er et betragteligt antal effekter, 48 i alt, som "skulle tilsvares og ikke i nogen tilfælde må forandres", som der står.

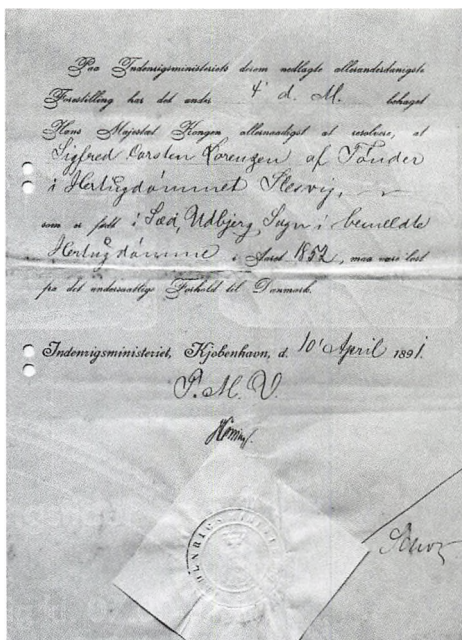
Dermed var udrustningen endnu ikke komplet. På en efterfølgende side får den værnepligtige at vide, hvad han selv skulle medbringe. Det var andre 18 dele, i alt 66 ting, som en befalingsmand med mellemrum kunne kontrollere tilstedeværelsen af. For at gøre udrustningen komplet skulle der efter behov for egen regning anskaffes yderligere fem andre genstande, bl.a. en snapsflaske.

I en skyttebog blev rekruttens skyderesultater med en moderne bagladeriffel ført. Blot år forinden i slaget på Dybbøl var den danske hær endnu udrustet med forladerifler. Som det ses af notaterne, var Lorenzens skydefærdigheder ikke så ringe. Han blev senere konge i skytteforeningen i Tønder.

Der er efterladt et hefte med bemærkninger vedrørende skydeteori og et andet vedrørende tjenesteforhold, alt håndskrevet. Et hefte med skriveøvelser, som han formentlig fik efter forfremmelsen til underkorporal, viser hvor stor vægt, der blev lagt på håndskriftens læselighed. Dette bliver tydeligt ved læsning af "skriftlige udfærdigelser", der bl.a. indeholder en meddelelse om en soldat, der havde givet et par nye strømper i bytte for noget brændevin hos en marketenderske! Meddelelsen beretter dog ikke noget om følgerne af denne tjenestestridige handling.

En opgave om beregning af en kanonkugles overflade m.m. viser, at der stilledes betydelige krav til en underkorporals regnefærdighed.

Et specielt dokument er en rejsetilladelse til udlandet, som han fik udleve-

Naturalisationsbrevet, hvor Indenrigsministeriet meddeler, at Siegfried Carsten Lorenzen den 4. april 1891 er blevet løst fra sit danske statsborgerskab.

ret efter sin genindkaldelse tre år senere i 1879. Rejsetilladelsen benyttede han sig straks af og vendte i 1880 tilbage til Tønder for at forberede overtagelsen af købmand Angels købmands- og tobaksforretning i Vestergade 12.

Den 10. april 1891 blev han efter anmodning løst fra sit danske statsborgerskab og modtog den 12. januar 1892 preussisk statsborgerskab. Til grund for ønsket om at blive løst fra det danske tilhørsforhold har formentlig bl.a. ligget forretningsmæssige årsager og et ønske om stemmeret og politisk indflydelse.

Men dermed blev S.C. Lorenzens sønner værnepligtige i den tyske hær og straks indkaldt, da krigen brød ud i 1914. Min far slap uskadt fra krigen, medens hans 19-årige bror faldt.

Hejlsminde Kalksandstensfabrik

Af Gunnar Krag

En af de mange små produktionsvirksomheder i Sønderjylland, der udnyttede landsdelens råstoffer, var Hejlsminde Kalksandstensfabrik. Fabrikken producerede kalksandsten i årene ca. 1920-1930. Gunnar Krag har set nærmere på fabrikken ved Anslet Strand. Artiklen er oprindeligt bragt i årbogen for Hejls-Hejlsminde.

Spor i landskabet

GÅR MAN AD stien langs vandet fra foden af Hejlsmindebakken til Anslet Strand, kommer man forbi nogle gamle fabriksbygninger, der efterhånden ligger godt gemt mellem træerne neden for 'Æ Skovbryn'. Her lå engang Hejlsminde Kalksandstensfabrik, som havde en kort levetid fra 1920 til omkring 1935. Men i fabrikkens produktionsperiode var den en stor arbejdsplads for folk fra Hejlsmindeområdet. Det følgende er et forsøg på at rekonstruere fabrikkens historie på grundlag af de få kilder, der findes. Det drejer sig om fabrikkens regnskabsbog fra de første år og enkelte regnskabspapirer, en optegnelse af Holger Andreassen, der startede det lokalhistoriske arkiv i Hejls, samt mundtlige beretninger fra Christian Ahrenkiel og Georg Skøtt.

I årene efter Første Verdenskrig, som sluttede i 1918, var der tre initiativrige mænd, der fik den plan at bygge en kalksandstensfabrik ved Hejlsminde. Det var købmand Christen Hansen, Hejls Købmandshandel og Kro, proprietær Jens Have fra Kir-

stinesminde i Anslet og bygmester Hans Ahrendt fra Sillerup. De havde hver for sig tjent en del penge under verdenskrigen og ville godt have dem anbragt i noget, der gav udbytte. Og de mente, at der blev brug for byggematerialer efter krigen, hvor byggeriet var gået i stå. De gamle teglværker langs Hejlsminde Strand, hvoraf det største var 'Teglgårdens Teglværk', var standset under krigen på grund af mangel på kul, og de ville næppe komme i gang igen. Samtidig havde man den opfattelse, at kalksandsten var fremtidens byggemateriale.

Her er det nok på sin plads at klargøre, hvad kalksandsten er: Kalksandsten er byggesten fremstillet af en mørtel af brændt kalk, kvartsrigt sand og vand. Vægtforholdet mellem kalk og sand kan f.eks. være 1:10, og vandindholdet afpasses således, at mørtlen er ret stiv ved formningen, som foregår ved presning.

Hærdningen foregår i autoklave i løbet af ca. 10 timer ved mellem 8 og 16 atmosfærers damptryk (170-200°C). Her reagerer kalken med kisel syren i sandskornerenes overflade og danner et vandholdigt silikat. Den del af kalken, som ikke bindes, bliver efterhånden karboniseret af luftens kuldioxid.

Kalksandsten fremstilles fortrinsvis i normalt murstensformat og har samme anvendelse som teglsten.

Etableringen

De tre interessenter undersøgte forholdene grundigt, var på besøg i Tyskland flere gange og fik foretaget

Fabrikken set fra syd. Til venstre ses sandbakken, hvor sandet blev hentet i tipvogne, der kørte ned til fabrikken.

boringer af sagkyndige i sandbanken ud til stranden. Disse undersøgelser viste, at der var sand nok til 100 års produktion, og at sandet indeholdt tilstrækkeligt med kvarts. Dette viste sig senere ikke at være rigtigt.

Hansen, Have og Ahrendt startede et aktieselskab med tre lige store andele. Aktieselskabet købte en udmark beliggende ved Hejlsminde fra en gård i Meng. Det område, der i dag hedder 'Æ Skovbryn'. Det var sandbanken yderst mod Bæltet ved Hejlsminde, der var interessant.

I Russee i Holsten, lidt sydvest for Kiel, købte man maskinerne fra en nedlagt kalksandstens-fabrik. Her var ikke mere sand. Maskinerne var brugte, men ikke nedslidte. Det hele, 1300 tons, blev demonteret og fragtet med skib til Hejlsminde Havn, som den-

gang kun var nogle bolværker nord og syd for Slusehullet. Herfra blev delene på store solide hestevogne kørt hen til pladsen, hvor fabrikken skulle ligge. Her begyndte man opførelsen af den efter datidens forhold temmelig store fabriksbygning. Man rejste først en stor bygning af tømmer. Dette arbejde blev udført af tømmermester N. Nielsen i Fjelstrup. Senere, når de første sten var lavet, skulle væggene opføres af kalksandsten. Fundamenterne blev lagt af murermester P. Lund i Sillerup. Samtidig blev der rejst en stor dampmaskine med en 20 meter høj skorsten bygget af skorstensbygger Nolcke.

Man var så heldig, at man havde formået at få mesteren for fabrikken i Russee, Weyse, til at følge med til Hejlsminde og forestå genopbygning.

gen af fabrikken her og stå for produktions-arbejdet. Det må han have været godt tilfreds med, for han blev helt frem til 1925. Arbejdet med fabrikken skred hurtigt frem, og allerede i 1920 kunne man producere de første sten.

Af regnskabet for 1920 fremgår, at de forskellige skippere i Hejlsminde har været anvendt til at fragte gods til og fra fabrikken, bl.a. Marius Christensen og William Mathiesen. Arbejdet foregik mest ved håndkraft, og på produktionens højdepunkt var der ansat 12-14 mand ved fabrikken. Ifølge regnskabet er de først ansatte Johannes Sørensen, Jens Peter Brink og Jens Nielsen fra Hejlsminde.

For at lette arbejdet blev der anlagt tipvognsspor ud ad en lang dæmning og bro, som blev bygget ud for fabrikken. Her kunne skibe lægge til ude i sejlrenden og laste sten til Danmark og Tyskland, og her kunne man få brændsel til dampmaskinen. Fra fabrikken var der et fald ned mod dæmning og bro, hvilket lettede tipvognskørslen. Det samme gjorde sig gældende fra sandgraven oven for fabrikken. Herfra kunne man også ad skinnerne skubbe tipvogne med sand ned til fabrikken. Selve fabrikationen foregik på følgende måde, beskrevet af Christian Ahrenkiel, hvis far, Hans Ahrenkiel, var ansat som fyrpasser på fabrikken:

Arbejdsprocessen på fabrikken

Sand blev hentet i bakken oven for fabrikken, der hvor nu sommerhusområdet 'Æ Skovbryn' ligger. Sandet blev skovlet op i tipvogne, som kørte på skinner, der var spændt på lette træsveller. Skinnerne kunne kobles sammen med et spænde, som vogne-

ne kunne køre hen over. Der var tre mand til at skovle og køre vognene ned til fabrikken. Her kom de ind på fabrikkens øverste etage, og en arbejder tippede sandet af i en tromle, hvor det blev blandet med kalk. Det hældtes så i en tragt og løb ned i nederste etage af fabrikken. Herfra blev det af et bånd ført op til en presser, der kørte rundt. Her kom stenene ud, og her stod to mand og tog stenene fra og læssede dem på en vogn, mens en tredje hjalp dem som skiftemand. De læssede først den ene halvdel af vognen, som stod på en drejeskive. Så drejede man skiven og læssede den anden halvdel af vognen. Tredjemanden hjalp til, og vognene blev kørt hen til de to store ovne. Her blev de af Anton Højer skubbet ind i ovnene, som kunne rumme op til 8-10 vogne hver. Derefter blev låget til ovnen hejst ned og boltet på hullet med en topnøgle. Her blev stenene så 'kogt' under et damptryk på op til otte atmosfærers tryk. Dampen kom fra en stor dampmaskine, som blev passet af Hans Ahrenkiel. Dampmaskinen trak også en del af de andre maskiner på fabrikken.

Når stenene var færdige, blev de kørt af to mand på vognene ned til en stor lagerhal, der bestod af et stort tag uden vægge. Her opbevarede de, indtil de skulle lastes på de skibe, der kom og aftog produktionen. Ud for fabrikken var der bygget en lang mole, der først bestod af en dæmning, siden af en bro. Den var så lang, at den gik helt ud til sejlrenden, for at skibene kunne lægge til. For enden af molen var der en drejeskive, hvor man kunne vende vognene og køre dem ind igen. Der var to mand til at laste. Man stak et bræt ned i lasten, og stenene blev rutsjet ned i lasten. Der

Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Hejls-Hejlsminde.

Fabrikken med udskibningsmolen og broen i baggrunden.

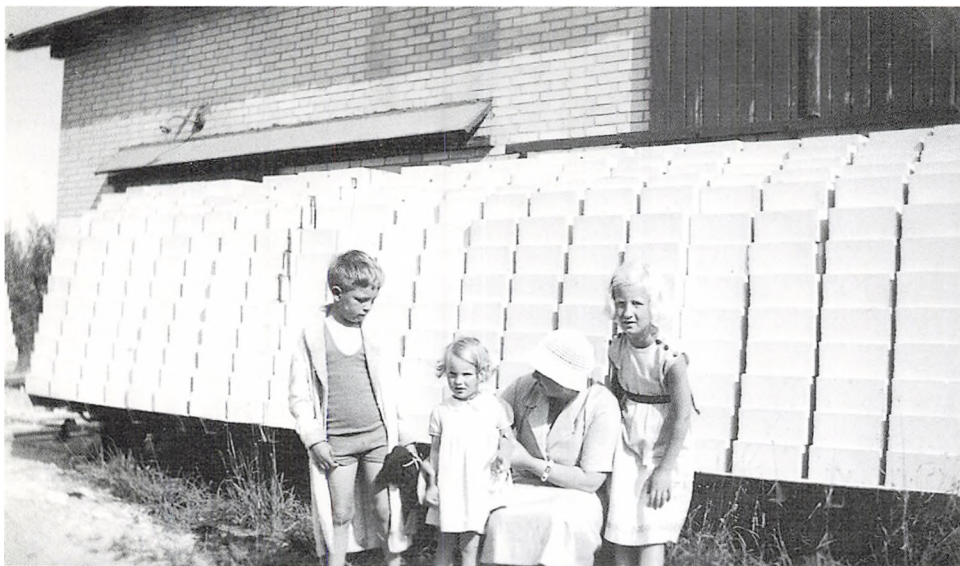
blev også kørt sten på lastbil. Om sommeren var det Kedde Bork, der stod for det. Om vinteren kørte Hans Ahrenkiel ud med sten. Han var den eneste, der ikke blev fyret om vinteren, for fabrikken var lukket om vinteren. Så snart frosten kom, fik mændene en fyreseddel. Men det var en lille lastbil med ringe trækraft. Christian Ahrenkiel husker, at hans far skulle køre sten til Skamling, men bilen kunne ikke klare bakken derop med alle stenene. Så Hans Ahrenkiel læssede halvdelen af stenene af neden for bakken og kørte op med resten. Derefter kørte han tilbage og læssede den sidste halvdel på og kørte op med dem og læssede de andre på igen.

Der var 12-14 mand ansat på fabrikken. Hans Ahrenkiel, som var fyrbøder og smed, skulle passe maskineriet og havde også andre betroede poster. Bl.a. var det ham, der udbetalte ugelønnen, 68 kr. for en uges arbejde på 7 dage á 10 timer. Christian Ahrenkiel, som kun var en lille dreng, havde til opgave hver dag kl. 18 at smøre stemplerne på pressemaskinen. Det fik han 25 øre for om ugen. Men han fik

også sine penge i en lille lønningspose som de voksne mænd. I 1930'erne fyredes dampmaskinen af kul, som blev hentet i Middelfart.

Kl. 12 middag og ved fyraften kl. 18 fløjtede Hans Ahrenkiel med fabriksfløjten, så dampen stod ud. En dag havde Christian Hansen besøg af møller Ellegaard fra Anslet, som kom med foder til hønsene med vogn og to heste. Da der blev fløjtet til middag kl. 12, blev hestene så forskrækkede, at de stak af med vogn og foder hjem til Anslet. Hvordan møller Ellegaard kom hjem, fortæller historien ikke noget om.

Hans Ahrenkiel boede i mesterhuset neden for bakken, hvor siden sønnen, smed Peter Ahrenkiel, boede. Det blev bygget i 1927. Da Christen Hansen i 1934 måtte sælge villaen i Hejls og afhænde kro og købmandsforretning til svigersønnen Holmgård, flyttede han ind i en lejlighed i bageste ende af fabrikken, hvor der indtil da havde været frokoststue for arbejderne. Siden byggede han villaen på Hejlsmindebakken, hvor nu Fuglsang-Damgaard bor. Det var 1934-35, og Christian Ahrenkiel, som da var 5 år gammel,

De færdige kalksandsten foran lagerhallen. Foran ses Martha Holmgård med børn.

hjalp med at slæbe stenene til huset på sin lille trækvogn. Siden boede en af arbejderne, Aksel Nielsen, i lejligheden på fabrikken.

De sidste år

Produktionen af kalksandsten stod på i årene mellem 1920 og 1930. Men efterhånden kom der vanskeligheder. Det viste sig, at der var ler i sandet, og stenene mislykkedes. Gang på gang måtte man konstatere, at en hel ovnfuld sten på 12.000 stk. var mislykkedes og måtte kasseres. Efterhånden måtte man indse, at produktionen ikke kunne fortsætte som hidtil. Jens Have og Hans Ahrendt trak sig ud af aktieselskabet. Deres kapital var vel gået tabt. Christen Hansen var mere optimistisk og fortsatte som ene-ejer indtil omkring 1933-34, hvor han kom i økonomiske vanskeligheder. Han kørte fabrikken for halv kraft og

forsøgte sig med strandsand. Men efterhånden måtte han erkende, at det ikke kunne gå. De Jyske Skærvfabrikker, som havde leveret kalk til produktionen, havde efterhånden så mange penge til gode, at de overtog fabrikken, og i 1946 blev indmaden solgt til Balle ved Århus, hvor maskinerne blev stillet op og fungerede i mange år.

Derefter forsøgte man i nogle år at fremstille byggelementer, og der var op til seks mand ansat, men det kunne heller ikke gå. I 1948 solgte De Jyske Skærvfabrikker jorden til gård-ejer Niels Skøtt 'Mindegården' i Hejlsminde. Fabrikken med tilhørende to tdr. land blev solgt til smedemester Peter Ahrenkiel, en søn af Hans Ahrenkiel. Han indrettede smedeværksted i bygningerne. Senere blev jorden udstykket til sommerhusområdet 'Æ Skovbryn'. ■

Rejsen i det uvisse

Af Johannes Buchard

I april 1915 tog købmand Johannes Buchard til Karpaterne for at deltage i krigen lige bag fronten. Inger Buchard har fundet hans beretning, der er rig på detaljer om landskaber, som han så de første måneder frem til eftersommeren 1915. Stederne er, på nær nogle få som det ikke er lykkedes at lokalisere, alle angivet med de nutidige navne, som kan søges på Google Earth.

Johannes Buchard (1872-1945), købmand i Rødding, blev som 42-årig indkaldt til militærtjeneste i foråret 1915. Ud over en omfattende samling postkort har han efterladt en rejsedag-

bog, der må være renskrevet efter hjemsendelsen i december 1918. Den deler detaljer i ordvalg med de feltpostkort, han sendte hjem til sin hustru Cathrine, f. Møller, i Rødding, og støtter sig til de mange postkort, han købte undervejs.

Johannes Buchard var den ældste af seks brødre: Heinrich Buchard (1878-1961), lærer i Nordborg, Friedrich Buchard (1879-1952), banegårdsrestauratør i Rødding, Marius Buchard (1881-1970), gartner i Øster Løgum, Jes Gottfried Buchard (1883-1958), bager i Abild, og Thor Buchard (1884-1916), købmand i Toftlund. Man kan

*Johannes Buchard med
Cathrine og
sønnerne
Robert (*1912)
og Hugo (*1909).*

se i hans feltpostsamling, at brødrene har holdt sig orienteret om hinanden via hustruen Cathrine Buchard i Rødding, der sammen med svogeren Hans Henningsen, gårdmand i Vimtrup, og svigerinden Helene Ohrt, krokone i Foldingbro, også stod for forsendelse af fornødenheder som tobak, varmt tøj og madvarer til alle, ikke kun den ugifte Thor Buchard, der var den yngste og den eneste af de seks, som faldt.

Efter krigen rykkede søskendeflokken sammen omkring Rødding. En enkelt var alvorligt såret. De fleste havde brug for økonomisk støtte til at komme i gang igen efter krigen, og man kan følge deres økonomiske op- og nedture igennem 1920-1930'erne i grundbøgerne.

Jes G. Buchard genoptog i 1924 bagervirksomheden, nu i Jels, hvor han købte forretning med opbakning fra de ressourcestærke, Johs. Buchard og Hans Henningsen. Marius Buchard overtog Thor Buchards forretning i Toftlund og blev gartner dér. Den eneste, der ikke kom helskindet gennem krisen i 1930'erne, var Friedrich Buchard, nu købmand i Aabenraa, der efter brødrenes mening havde levet over evne; så rakte søskendesolidariteten ikke længere.

Med tog til fronten

Efter at være blev udrustet i Bahrenfeld gik det den 22. april 1915 med fuld oppakning til banegården i Altona, hvor vor bataljon blev sat på toget. Ingen havde anelse om, hvor det

Johannes Buchards beskrivelse hæfter sig mest ved landskaberne, som de kom igennem. Da han kom til Ungarn, gjorde den udbredte fattigdom og sparsomme beskidte beklædning et stærkt indtryk. Her er det et af hans feltpostkort, som nok har overeksponeret fattigdommen.

gik hen. Kl. 6. kørte toget langsomt gennem Hamborg, og snart var vi enige om, at turen gik østpå. I Wittenberg spiste vi kl. 12 om natten bekendte gode Bokwurst. Så steg vi på toget igen og videre over Stendal ved Elben, hvor vi fik en god Bokwurst, til Magdeburg, Zerbst, Dessau og Leipzig, hvor vi ankom om morgenen kl. 9. Her spiste vi ærter og flæsk. På vej mod Dresden kom en snebyge, så jorden var helt hvid. Frugttræerne stod i fuld blomst. Kl. 3 var vi i Dresden, hvor vi fik Grubesupe.¹⁾ Fra Riesa ved Elben til Dresden er egnen meget smuk og frugtbar.

Efter at have passeret Dresden gik det videre over Pirna og Königstein ind i Sächsisch Schweiz langs med Elben. Toget fulgte flodens krumninger gennem store sandstensbjerge. Det var noget af det smukkeste landskab, vi kunne tænke os. Ved Bad Schandau gik det ind i Böhmen, og vi var nu klar over, at turen ville gå til Karpaterne. Højt oppe på klipperne ligger der af og til en borg, som tager sig meget smukt ud i dette landskab. Fyrretræer slår deres rødder ind i klippe-revnerne, og man kan undre sig over, hvordan de kan finde deres næring i den tarvelige jordbund. Af og til ses et stenbrud. Stenene bliver på en primitiv rutsjebane befordret ned i dalen, hvor de tilhugges og fragtes med skib ned ad Elben.

Nu kom vi ind i Böhmerwald. Frugttræerne står i fuld blomstring langs med banelinjen, og overalt på bjergene dyrkes der megen vin. Så blev det atter mørkt, og turen gik i retning mod Prag. Om aftenen kl. 8 var vi i Ústí nad Labem (Außig), nord for Prag. Her fik vi de første Liebesgaben (kærlighedsgaver), og det lader

til, at folket er meget begejstret for os. Modtagelsen var i det mindste meget hjertelig. Om natten den 24. passerede vi Prag og holdt en kort tid ved byen Chocẽ vest for Prag. Kl. 8 nåede vi til Trũbau sydøst for Chocẽ efter at have passeret 18 tunneller. Her fik vi sød te og hvidløgspølser, som ikke var efter vor smag. Turen var lang, og da man ikke havde sagt os noget angående dens varighed, var der næsten ingen, som havde taget spisevarer med. Maden måtte ned, enten det ville eller ej, sammen med et stk. tørt majsbrød, som heller ikke hørte til det bedste brød.

På toget igen og videre til Brno nord for Bratislava. Nu var det middag, og det gav kødsuppe. Her blev der også fordelt kærlighedsgaver af unge damer. Cigaretter spiller en stor rolle. Et østrigsk orkester spillede under hele opholdet på banegården. Her er det påfaldende, at banegårdsforstanderen gik med en 1/2 meter lang pibe, og de ældre naturligvis havde et Franz Joseph skæg. Efter en times ophold gik det mod Wien. Nu kom vi ud på sletten igen, som blev ved, indtil vi nærmede os Wien. Vi holdt ved en forstad: Strahlen. Her kan man se enkelte bjerge, ellers er alt slette med græs og kornmark.

Nu gik turen på den tredje nat. Jeg havde anbragt mig i nettet på den ene side og bundet mig fast for ikke at falde ned, da sengen ikke var af de bredeste. Den 25. om morgenen godt kl. 4 var jeg vågen igen og så et af de mest smilende og yndigste landskaber. Jernbanen fulgte langs med Donau. Vidderne ved Donau er med blødere bjergdrag, som går mere jævnt op og er helt tilplantet med vin, kirsebær og ferskentræer med røde

blomster i massevis, som giver landskabet et enestående smukt præg. I morgensolen glider floden så rolig og fredelig. Små byer ligger langstrakt langs med bredden. Nu var vi snart ved Ungarns hovedstad Budapest. Her havde vi lejlighed til at vaske os, og vi drak sød kaffe med majsbrød. Så rullede vi kl. 8.30 videre nordøst mod Karpaterne.

Nu mærkede man tydeligt, at man kom i andre egne. Nu løb alle fruentimmer og børn barfodede. Kun få, som arbejdede i marken, havde lange støvler på. Nu gik turen over en uendelig grøn slette næsten som landet mellem Tinglev og Tønder. Imellem møder vi en langstrakt by. Husene ligger altid med gavlen til gaden. Ofte ligger der et større gods eller mejeri - som de vel også kalder det - i nærheden. Vi kom til Czegled, øst for Budapest, kl. godt 11. Toget blev nu stormet af drenge og piger vel mest jøder, som forsøgte at sælge os appelsiner, chokolade, prospektkort og meget andet.

Herpå gik det videre til Szjólnok, sydøst for Budapest. Efter et ophold på et par timer gik det videre nordvest over floden Theiss, som oversvømmer landet. Træer og huse står i vandet. Nu traf vi på dyr, som vi først antog for får, men ved nærmere eftersyn viste sig at være svin, der er lodne som får. Det ser ud til, at de går ude vinter og sommer, de er ikke store, men bliver meget fede. De går og roder i marken og bliver så immer fodrede med hele majsokolber, som de selv piller af, en meget nem fodren. Om natten kl. 3 fik vi hvidløgspejse, og så gik det over Debrecen, øst for Budapest til et jernbaneknudepunkt Nyíregyháza, nordøst for Budapest, som er omgivet af vingårde. Her lig-

ger også Tokay, hvor den bekendte ungarske vin vokser.

Her begynder sigøjnernes hjemstavn, og man finder dem ved enhver bys udkant på et stykke land, som ikke egner sig til kultur; her har de nogle usle lerhytter opklinte. Man skulle jo undre sig over, hvad de lever af, da befolkningen er meget fattig, men ethvert dødt kreatur bliver opsamlet og spist med den største begærlighed. Småbørn bliver båret i et klæde på ryggen, og med klædningsstykker bliver der sparet. Når børnene har en smudsig skjorte på, er de allerede flot udstyret.

Nu endelig den 26. kl. 4 har vi nået vores bestemmelsessted Berehove. Her fik vi noget middagsmad, og turen gik til en by Berego med en større gård og det ene småhus efter det andet, fattige folk, men ellers var de rene og helt flinke imod os.²⁾ Sammen med seks andre kammerater blev jeg indkvarteret over kostalden. Der var ikke spor af halm, men vi fandt lidt råddent halm ude ved møddingen, som ved fordeling gav en tykkelse af 1 cm til hver af os at ligge på. Fra kompagniet blev der udleveret to uldtæpper til os, men kulden om natten var her meget slem, så der ikke blev sovet meget, selv om vi ikke havde sovet meget på den 96 timers lange køretur. Hustaget gik ca. 1/2 meter ud over muren og er åben hele vejen rundt om huset, så vi havde godt med frisk luft. Der købte vi Tojas (æg), 14 Heller stykket, jøderne havde øl, som koster 60 Heller. Her er også mange vinbjerger, og de var ved at anlægge en ny vinmark, som koster meget arbejde. Træerne bliver ryddede og klippegrunden hugget ud, stenene stables op i skrå retning for at

opfange regnvandet, så det ikke skyl-ler mulden bort. Jorden er svær ler-jord, men driften er her meget dårlig. Fruentimmerne gør hovedsagelig ar-bejdet som overalt hernede.

Den 1. maj om eftermiddagen gik det til Berehove i den sydøstligste del af Ukraine med fuld oppakning og desforuden med to tæpper. Det var en varm tur, så vi lå ved vejkanten i en tre timer, inden vi steg på kreatur-vogne, som kørte over Munkacz nord for Berehove til Solivar [som i dag er en forstad til Prešov i Slovakiet], hvor vi ankom om morgenen kl. 7.30. Det var meget koldt denne nat. Vort mål var Olklos, hvortil der går en lille bjergbane, som tog vor oppakning med.³⁾ Vi skulle vel også have kørt med, men vor Hauptmann mente, vi kunne have godt af en lille march. Ef-ter at have fået kaffe gik turen i en stegende hede midt i middagstimen. Vejen gik altid op ad bjerget, så det trak slemt i støvlerne. Turen var ellers meget smuk. Det gik gennem de såkaldte Skovkarpater, og bjerghøje-ne her er bevokset med bøgetræer. Undervejs gjorde vi holdt ved en autostation. Her var officeren så ven-lig at spendere et bæger vin til os alle. Da automobilerne lige havde haft hviledag, tilbød han vor løjtnant at køre os resten af vejen. Vi kørte alle med auto videre. Da vi kom frem, stod vor Hauptmann, som selv var kørt med banen forud, og tog imod os. Med en sød sur mine måtte han jo høfligst takke for befordringen, men vi fik et par gloser bagefter.

Lige bag fronten

Op af en bjergskrænt under store bøgetræer lå nogle kreaturbarakker, som var gjort lidt rene. Nu fik vi ud-

leveret halm, og som på andendagen lavede vi os så Pritscher. Da barakker-ne var meget åbne, frøs vi som hund-de. Senere blev barakken beklædt med pap. Her havde vi vagttjeneste ved et magasin, og her var der igen-nem, det såkaldte Vereke Pass⁴⁾ en ko-LOSSAL færdsel til fronten. Hundreder af vogne og lastautomobiler kørte frem og tilbage. Det er meget smukt her, og bjergene er bevokset med bøgetræer. Her er træ i overflod, store tykke stammer ligger og rådner i mas-sevis. Flere kvadratmil tilhørende en ungarsk greve, som havde solgt hele bestanden til et selskab, som skulle hugge bestanden ned i løbet af 30 år. Flere bjerge var radikalt afhuggede få år tidligere, og der var ikke spor af op-vækst. Meningen var nok, at de skul-le tilplantes med gran. Her er en mas-se af vildt - hjorte, vildsvin, rådyr, los og ulv, men de var på grund af skyd-ningen gået længere mod syd.

Den 2. maj marcherede vi med an-den afdeling til Also Vereke.⁵⁾ Turen gik første tredjedel oppe i bjergene. Da vi der havde nået Pashoiden, gik det hele vejen nedad. Det er meget smukt i Karpaterne; af og til et hvidt snebjerg som så afveksler med min-dre høje, som næsten alle er bevokset med løvtræer. Om aftenen inden vi drog af sted, havde vi fået vin med vand og nelliker. Da der var lidt rige-ligt med nelliker i min portion, kun-ne maven ikke stå derfor. Jeg havde om morgenen travlt med at besøge et vist sted, så jeg blev lidt senere færdig end de andre. Kompagniet stod nede, og vor Hauptmann var lige ved at give en feltløjtnant en lille morgen-hilsen, da jeg kom ned med hele ba-gagen, som så lidt underlig ud. Vi havde foruden to uldtæpper fået et

så kaldt Wollene WochTæppe, som er sammensat af alle mulige gamle klude, men som her gjorde udmærket tjeneste. Så man kan nok tænke sig, at et tornyster med tre tæpper tager sig lidt underligt ud. Hauptmanden fik nu kik på mig, og så fik jeg følgende ironiske morgenhilsen: "A! Guten Morgen, ist das nicht Herr Gfr. Buchard. Na! gut geschlafen. Sie bringen wohl gleich ihren ganzen Hausstand mit, vielleicht haben Sie noch Ihre Frau hier, die kommt wohl auch noch".

Jeg havde fået mig nogle kogte æg, og de var gode undervejs, da jeg ikke havde fået tid til at få kaffe. I Also Vereke er bjergene mere langstrakte, og en hel del er under kultur, men på grund af krigen er der blevet for lidt sået. Vi blev indkvarteret i en helt pæn barak. Meningen var, at vi skulle stille vagt her, men efter et par dage

var russerne nok gået så langt tilbage, at magasinet var overflødigt. Så kom Hauptmann med første afdeling efter et par dage, og vi gik over Felso Vereke til en banegård Volocz.⁶⁾ I Also Vereke samlede vi en del bjergkrystaller, som skyller ned af bjergene.

En dag måtte vi med oppakning op på et bjerg, som var fyldt med skyttegrave. I nærheden lå en bjergkæde Zwinin, som kostede meget blod at storme. En af deltagerne i kampene fortalte, at efter bjerget var stormet otte gange af vore tropper og indtaget, var der faldet 3.000 tyske og 7.000 russere. Det må have været forfærdeligt. Man skulle næsten tro, det var umuligt at tage sådanne stillinger. Dem er der taget mange af her. Det er vist her i Karpaterne, de hårdeste og besværligste kampe er bleven udkæmpet under krigen. Man har måttet storme hvert bjerg og især i vin-

"Send min vest" skriver Johannes Buchard hjem den 19. maj 1915 på dette feltpostkort fra Also Vereke, Karpaterne.

tertiden, hvor her lå meterhøj sne, har tropperne lidt forfærdeligt. Somme steder skal der være frosset døde i skyttelinierne.

Her har vi overtaget vagterne ved et etapemagasin og har det helt godt. Forplejningen var her helt god, da vor løjtnant Studt sørger for, at vi fik noget. Der kom en masse tropper igennem, som gik til Stryj i Ukraine, hvor rejsen går tilbage. En del af dem blev her udrustet med geværer, som kom fra fronten. Byen ligger meget smukt i en dal og tog sig under krigen helt storslået ud, da militærforvaltningen havde bygget en masse barakker, ellers bestod byen af en banegård, som er moderne bygget, en del jødehuse, som også er helt antagelige, samt nogle dårlige rønner. Et savværk, som var ejet af en jøde, lå ved banegården. Gennem byen flyder flere bjergstrømme, som overalt her i bjergene. Vi tog os et bad øst for byen, hvor vandet bruser over nogle klippeblokke. Det er noget af det behageligste, man kan tænke sig. En klippe er udhulet som et badekar, og vandet løber over randen, så en mere bekvem betjening kan man ikke have i stort luksusbad.

Første pinsedag besteg jeg et sydligt liggende bjerg sammen med Anders Damkjær, Morten Schmidt og Burmeister. Først gik turen igennem en granskov, så fulgte en del bøgeskov, som var fuld af hjortespor. Endelig efter en tre timers tur var vi nået op til en afbrændt bygning, som har været et helt moderne indrettet osteri. Maskinerne lå der endnu. Her sov nogle østrigske soldater. Så kom russerne, da de sov, og brændte bygningen af. Der indebrændte en del soldater. Her lå en del eksploderede patroner. Jeg

fandt et kors og en amulet, som en katolik har båret om halsen. Den er kommet fra en indebrændt østriger. Herefter gik turen over græsflader op i sneen, hvor vi naturligvis smed med snebolde. Oven for sneen gik det endnu temmelig stejlt opad, og endelig nåede vi toppen. Her er noget af den mest storslåede udsigt, man kan tænke sig. Hundreder af bjergtoppe så langt øjet rækker, nogle nøgne, men ellers mest beklædt med bøg og grantræer. Her havde kampen også raset, jorden var fuld af granathuller, og skråningen var besat med skyttegrave. Nu tog vi turen mod vest langs med bjergkammen. Her var siderne planeret og græsvæksten udmærket. Ved en kreaturfold, som var bygget ind i bjergsiden, fandt vi en død østriger, som muligvis var begravet i sneen, men som nu var tøet. Liget var ganske sort. Vi lagde hans kappe over ham og meldte det senere, så han kunne blive begravet. Turen gik videre langs med en stejl skrænt, så vi måtte sætte os et par gange på grund af svimmelhed. Så nåede vi over en del store klippeblokke til en anden top. Her havde soldaterne hejst en del gamle skjorter på en stang. Nu gik turen nedad, men det er besværligt at kravle, og det er næsten lige så slemt at komme ned igen. Til sidst fulgte vi en bjergstrøm, som jo er fuld af løse sten. Nedstigningen var meget besværlig, indtil vi kom ind til en lille landsby, der er en fortsættelse af Volöcz, som ligger langs med en lille bjergstrøm og ser rolig og fredelig ud.

Her i byen gjorde vi vagttjeneste ved et etapemagasin hver anden dag. Ellers havde vi det udmærket her. Her stegte jeg kartofler om aftenen og indimellem en æggepandekage. En

De tyske militære myndigheder var fra postkortets fremkomst dygtige til at udnytte det åbne brev som en hurtig forbindelse mellem soldaterne ved fronten og hjemmet. På dette feltpostkort af en bondestue med plads op til 20 soldater har tegneren tydeligvis understreget de kulturelle forskelle - forstået som en primitiv kultur i Karpaterne, hvor mennesker og dyr lever sammen.

rigtig melpandekage blev også forsøgt og faldt så godt ud, at kammeraterne også måtte til at stege pandekager. I fritiden besøgte vi de omliggende landsbyer Kanöka og Berge Roza, hvor en høj banebro er sprængt, men genopbygget af træ.⁷⁾ Her var vi inde hos Neumann Maria, som har en stor tømmerhandel i Volocz. Efter at have været her rejste vi med banen til Stanislau, hvor vi mødte om morgenen. Da vi holdt længe ved en station undervejs, havde vi tid til at tage vores kokkeredskaber ud og koge middagsmad. Jeg fik fat i en halv snes æg, som blev kogt undervejs. I en by, hvor vi holdt i længere tid, vaskede vi os. Da jeg spurgte togpersonalet, sagde de, at der var tid nok. Jeg gik lidt hen ad vejen, men toget afgik imidlertid, så jeg måtte se at komme bagefter. Der holdt tre tog, men hvornår de kørte,

var der ingen, der viste. Omsider kom jeg på et iltog, og jeg indhentede allerede min afdeling ved næste station, hvor de havde ligget en time. ■

Noter

- 1) Grubesuppe: Graupensuppe - Bygrynssuppe?
- 2) Det har ikke været muligt at lokalisere byen Berego.
- 3) Det har ikke været muligt at lokalisere Olklos.
- 4) Vereke Pass. Der er måske Veretskyipasset, hvor ungarnerne gik over Karpaterne, da de invaderede Ungarn østfra i 895.
- 5) Also Vereke: Alsóberecki, Ungarn.
- 6) Det har ikke været muligt at lokalisere Felso Vereke og Volocz.
- 7) Det har ikke været muligt at lokalisere landsbyerne Kanöka og Berge Roza.

Bergs Selskabsrejser

Af Lars H. Bak

Længe inden Simon Spies og Eilif Krogager startede rejsebureauer i 1950'erne grundlagde M. Berg i 1929 et rejsebureau i Gråsten. Cand.mag. Lars H. Bak har set på tilbuddene i Bergs rejsekataloger.

Charterrejser forstået som forud arrangerede rejser, der omfatter både transport, ophold, udflugter og andre feriemæssige ydelser, som serieproduceres i større omfang med henblik på salg til den brede arbejder- og middelklasse, er et væsentligt kulturhistorisk træk ved det danske velstandssamfunds udvikling. Charterrejserne, som før flyrejsernes opståen i 1950'erne blev kaldt selskabsrejser, savner stadig en videnskabelig historisk udforskning. Det hænger måske sammen med, at de færreste rejsebureauer og arrangører har efterladt sig tilgængelige arkiver. Men som masseproducenter var charter- og selskabsrejsearrangørerne nødt til at reklamere for deres rejser over for offentligheden. Et vigtigt middel hertil var indtil internettets fremkomst trykte kataloger og programmer, som via pligtafleveringer til Det Kongelige Biblioteks Småtrykssamling er bevaret for eftertiden.

Med programmer og kataloger som kilde er det i hvert fald delvist muligt at udrede charterrejsernes opståen og udvikling. Et tidligt eksempel fra Sønderjylland er firmaet Bergs Selskabsrejser, som vi skal se nærmere på her. Desværre er samlingen af programmer fra Bergs Selskabsrejser ikke uden kronologiske huller, men alligevel er

det muligt at stykke et billede sammen af denne sønderjyske rejsearrangørs aktiviteter.

Rejser før Anden Verdenskrig

Bergs Selskabsrejser begyndte sin virksomhed lørdag den 25. maj 1929, da grundlæggeren, M. Berg fra Gråsten, i en 9-personers bil på banegården i Padborg afhentede fem gæster fra København og kørte dem til en uges ophold på Wegners Hotel i Kollund. Det var tilsyneladende en succes, idet Berg fortsatte med at arrangere rejser til Sønderjylland i de følgende år. Ifølge det tidligst kendte program fra 1935 kostede en ottedages rejse til Sønderjylland 85 kr., hvor de rejsende blev afhentet i Padborg og kørt til ophold med forplejning på hoteller ved Flensborg Fjord og i Gråsten. Hertil kunne gæsterne købe heldagsudflugter til Tønder, Møgelønder, Højer og Løgumkloster, nordpå til Aabenraa, Haderslev, Christiansfeld og Kongeåen, til Sydslesvig og til Dybbøl Banke og Sønderborg samt en todages udflugt til Hamborg. Tilsyneladende var der stor interesse for at se det genforenede land, og der var nu afgang hver søndag fra den 12. maj.

Bergs Selskabsrejser udvidede i 1934 aktiviteterne markant med otte-dages rejser til hhv. Rhinen, Harzen og Sachsisk Schweiz nær grænsen til Tjekkoslaviet. Ligesom ved sønderjyllandsrejserne omfattede rejserne togrejse til Padborg, hvor deltagerne først blev kørt i bus til Hotel Padborg-hus, hvor der var middag, mens pas- og valutasagerne blev ordnet af M.

Bergs Selskabsrejser
Graasten Telf. 256

I Luksus-Turistbiler

til

Køln
Bruxelles
Cambrai

PARIS

Den sønderjydske
Kirkegaard
(Bralsne)
Luxembourg

Mosel - Rhinen - Heidelberg - Wiesbaden
Frankfurt - Hildesheim

15 Dage . . . Kr. 295,—
(2 fulde Uger)

Alt iberegnet fra og til Padborg.

Afrejse: 29. 5. 12. 6. 26. 6. 10. 7. 24. 7. 7. 8.
21. 8. 4. 9.

Indtegnig. Program og Oplysning:
Danske Statsbaners Rejsebureau
København V., Telefon Central 1126
samt alle større Statsbanestationer over hele Landet.

Rejs i Danmark med D. S. B.

Omslaget på katalog fra Bergs Selskabsrejser 1938, der tilbyder rejser i 'Luksus-Turistbiler'.

Berg. Herefter var der afgang til overnatning i Hamborg. Fra Hamborg gik rejserne til Rhinen dagen efter videre med overnatning i Kassel til Wiesbaden med to overnatninger og besøg på bl.a. champagnefabrikken Henkel Trocken. Hjemturen bød bl.a. på en fem timers sejltur på Rhinen og overnatning i Köln med besøg i domkirken samt i Hamborg inden hjemkomst til banegården i Padborg den næste søndag formiddag og frokost på Padborghus. Harzen-rejserne fort-

satte fra Hamborg til fire overnatninger i Wernigerode med udflugter til bl.a. Bloksbjerg, mens rejserne til Sachsisk Schweiz fortsatte over Leipzig til to overnatninger i Bad Schandau. Derpå gik det hjem til Padborg med overnatning undervejs i Dresden, Berlin og Hamborg med bl.a. rundtur i den tyske hovedstad. Rejserne til Rhinen, Harzen og Sachsisk Schweiz afgik hver søndag fra slutningen af maj til midten af september og kostede i 1938 hhv. 186, 149 og 184 kr. inklusiv udflugter og forplejning.

Da ferieloven i 1938 gav ret til to ugers ferie om året, vovede Bergs Selskabsrejser også at arrangere 15-dages rejser til Paris. For 295 kr. var der afgang hver søndag med tog til Padborg og derfra videre med bus efter middag på Padborghus. Rejsen gik over Hamborg, Bad Oeynhausen, Köln og Bruxelles til tre overnatninger i byernes by med rundture og udflugter til bl.a. Versailles. Hjemturen foregik med overnatninger i Verdun og Trier, to overnatninger i Wiesbaden, samt en i Kassel og to overnatninger i Hamborg med udflugter. Rejserne til Paris sluttede med en afskedsfrokost i Padborg, hvorefter resten af hjemturen foregik med toget.

Ifølge senere programmer oplevede Bergs Selskabsrejser en konstant vækst i 1930'erne og gik fra at have en bus med ni pladser i drift i 1929 til otte nye busser i 1938 med i alt 200 pladser. Busserne var hyret hos forskellige vognmænd som f.eks. Johannes Hansen fra Rødekro, der slog sig på buskørsel i 1937 under navnet 'Sønderjyden'. Rejserne kunne købes hos Danske Statsbaners Rejsebureau i København samt på større statsbanestationer landet over, indtil Anden

Verdenskrig i 1939 standsede alle aktiviteter i Bergs Selskabsrejser.

Nye rejsemål og højder efter 1945

Først i 1947 kunne Bergs Selskabsrejser genoptage aktiviteterne i form af ottedages rejser til Sønderjylland. De rejsende blev nu afhentet med bus i Nyborg og kørt via Odense og Fredericia med stop undervejs i bl.a. Haderslev og Aabenraa til Hotel Alhambra i Sønderborg eller Fjordhotellet i Kollund. I rejserne indgik atter udflugter i Sønderjylland. Da grænsen var lukket, var der dog ingen ture til Sydslesvig og Hamborg. Til gengæld var der nu en rundtur på Als, inden det på ottendedagen via Mommark gik retur til Nyborg og togturen til København. Rejserne til Sønderjylland kostede nu 257 kr. inklusiv udflugter med afrejse fra København. Der var afgang hver søndag fra den 1. juni til den 14. september. Sønderjyllandsrejserne blev gentaget i 1948 og 1949, hvor deltagerne blev afhentet med bus i Fredericia, men er herefter ikke længere omtalt i programmerne.

Til gengæld genoptog Bergs Selskabsrejser udlandsturene fra sommersæsonen i 1949. Dels i form af ottedages rejser til Paris, der nu gik via Holland og Belgien til tre overnatninger i Paris. Dels i form af ottedages rejser til Holland og Belgien med overnatninger i Hamborg, Arnhem, Amsterdam, Breda og Maastricht med rundtur i bl.a. Bruxelles. Rejserne til Holland og Belgien udgik efter sæsonen 1950. Til gengæld blev rejserne til Paris gentaget hvert år. I 1953 kunne Bergs kunder også vælge at rejse med tog i form af Nordexpress fra København til hele fire overnatninger i Paris. Det blev dog ikke gentaget de følgende år, mens der fra 1955 også var tidages busrejser med seks overnatninger i Paris for 598 kr.

Rejserne til Rhinen genopstod i 1951, mens Harzen atter kom på programmet i 1954. Udflugten til Bloksbjerg indgik ikke længere i Harzenrejserne, hvilket var et resultat af Tysklands deling, hvor Bloksbjerg var blevet en del af DDR. Til gengæld var der på udrejsen indlagt et stop ved

Padborghus var en fast holdeplads med frokost eller middag for de rejsende, inden turen gik videre mod syd eller hjem. Her ses Padborghus lige inden nedrivningen i 1990.

Foto: Jydske Vestsystem. Museum Sønderjylland, ISL.

Helmstedt, hvor deltagerne kunne be-
trakte den omstændelige grænsetrafik
mellem Vest- og Østtyskland. I 1956
blev Rhinen- og Harzen-rejserne slået
sammen til ottedages rejser til 419 kr.
med 12 afgang fra 27. maj til 12. au-
gust. Samme år arrangerede Bergs Sel-
skabsrejser også tidages rejser til
Schwarzwald med overnatninger i
bl.a. Schleusee, Konstanz ved Bo-
densøen og Strasbourg. Schwarzwald-
rejserne kostede 538 kr., og der var 13
afgange fra 14. maj til 27. august.

Bjergluft og sydens sol

I 1950 blev programmet udvidet med
15-dages rejser til Rivieraen for 778 kr.
med fire overnatninger i Nice. På rej-
sen var der bl.a. udflugter til Cannes
og Monaco samt to overnatninger
med rundtur i Paris på hjemturen.
Rejserne til Rivieraen var tilsynela-
dende en stor succes og blev gentaget
de følgende år. Dog blev hjemturen
fra 1952 omlagt til at foregå over Ita-
lien og Schweiz med overnatninger i
Lugano, Zürich, Heidelberg og Ham-
borg. I 1950 påbegyndte Bergs Sel-
skabsrejser også ottedages rejser til Ty-
rol med ophold i Garmisch-Partenkir-
chen. Året efter var der 15-dages rejser
til Østrig og Schweiz med overnatnin-
ger i bl.a. Garmisch, Feldkirch og
Zürich samt udflugter til bl.a. Bolzano
over Brennerpasset. I 1952 vendte ot-
tedages rejserne til Tyrol dog tilbage.
Fra 1953 var der også ottedages rejser
(fra 1956 ti dage) til Schweiz med op-
hold i bl.a. Luzern på programmet,
mens rejserne til Tyrol med ophold i
Garmisch i 1955 blev udvidet til ti
dage og i 1956 til tolv dage. Fra 1955
arrangerede Bergs Selskabsrejser også
14-dages rejser til Wien, hvor der var
fire overnatninger, inden det gik vide-

re hjem med overnatninger i bl.a. Kla-
genfurt og Salzburg. Året efter blev
rejserne over Wien udvidet til en 15-
dages rejse med overnatninger i bl.a.
Ljubljana og Opatja i Jugoslavien
samt Venezia og Innsbruck under
hjemturen. Endelig var der også fra
1953 15-dages rejser til Italien med
overnatninger og udflugter i bl.a.
Venezia, Rom og senere Napoli i Bergs
Selskabsrejsers program.

Spanien kom på Bergs program i
1954 i form af 15-dages rejser med
overnatninger i bl.a. San Sebastian,
Zaragoza og Barcelona samt to over-
natninger i Paris under udrejsen. Året
efter blev Spaniensrejserne udvidet til
18-dages varighed med overnatning i
bl.a. Madrid og evt. en heldagsud-
flugt med fly fra Barcelona til Mallor-
ca. Fra 1956 varede rejserne til Spani-
en dog atter kun 15 dage, idet ophol-
det i Madrid bortfaldt. Rejserne til
Spanien kostede da 858 kr. mod 896
kr. i 1954. Der var i alt ni afgang i pe-
rioden 13. maj til 2. september 1956
mod syv afgang i 1954.

Frem til og med 1954 udgik alle ud-
landsrejserne med bus fra Padborg,
men i 1955 etablerede Bergs Selskabs-
rejser sit eget kontor på Østerbrogade
i København. Herfra udgik busrejser-
ne med undtagelse af ottedages ture-
ne til Paris nu om morgenen med op-
samling i Odense, Kolding og Pad-
borg. Der var fortsat tilslutning med
tog til og fra nord og velkomstmid-
dag hhv. afskedsfrokost på Padborg-
hus. Da der på grund af et stadigt sti-
gende antal ferierejser angiveligt var
trængsel på færger og hoteller om
søndagen, blev rejserne til en del
destinationer omlagt til at afgå om
mandagen fra sæsonen 1956. At
charter- og selskabsrejser var en bran-

En ny verden åbnede sig med etablering af rejsebureauerne. Her Garmisch-Partenkirchen i 1960.

che i vækst i 1950'erne, som også tiltrak mindre seriøse foretagender, mærker man også i Bergs programmer fra 1953. De gør da opmærksom på, at der var stillet en bankgaranti hos Graasten Bank A/S som sikkerhed for kundernes forudbetalte rejser, og firmaets mange års erfaringer borge- de for selskabsrejser af god kvalitet.

I det hele taget er beskrivelsen af Bergs Selskabsrejser i programmerne holdt i yderst positive vendinger, hvilket ikke er så underligt, eftersom det jo er firmaet, der anpriser sig selv med reklame og salg for øje. Udsagn fra kunderne findes kun i form af citater fra diverse breve fra kunderne - og de var alle positive. Heller ikke en påstand i programmet fra 1955 om, at Bergs Selskabsrejser var først med selskabsrejser for den jævne befolkning, lader sig verificere alene ud fra Bergs Selskabsrejsers egne programmer. Her må vi i givet fald sammenligne med tilsvarende kataloger og programmer fra samtidens øvrige rejsearrangører.

Bergs Selskabsrejsers program fra 1956 er det sidste, som ses i Det Kongelige Biblioteks Småtrykssamling. Det er heller ikke lykkedes at finde nyere programmer fra Bergs Selskabsrejser andre steder, men endnu i 1961 stod firmaet anført i telefonbogen for Sønderjylland under rubrikken rejsebureauer. Bergs Selskabsrejser har ikke efterladt sig noget firmaarkiv, men en inddragelse af annoncer og omtaler i aviser, skattearkivalier og andre myndighedsarkiver kunne sikkert føje

Foto: Museum Sønderjylland, ISJ

mere til Bergs Selskabsrejsers historie, end pladsen her tillader. Alligevel viser ovenstående eksempel, at det er muligt at nå langt med kataloger og programmer som kilde. Bergs Selskabsrejser er langtfra den eneste rejsearrangør, som via pligtafleveringen til Det Kongelige Bibliotek har efterladt sig kilder til denne vigtige erhvervs- og kulturhistoriske del af det danske og andre vestlige velstandssamfunds historie. Charter- og selskabsrejsernes opståen og udvikling i Danmark har som nævnt endnu ikke været genstand for en videnskabelig historisk udforskning, men som eksemplet Bergs Selskabsrejser antyder, er der grundlag for at tage fat herpå. ■

Kilder

Det Kongelige Bibliotek, Småtrykssamlingen: Programmer fra Bergs Selskabsrejser 1935-1956.

Graasten Lokalhistoriske Arkiv: Program over rejser til Paris fra Bergs Selskabsrejser 1938.

Jens Birch: Sønderjyden. I: *Busbladet* nr. 45, januar 2007, side 13-20.

I tysk krigstjeneste

Martin Bo Nørregård: 'Danske sydslesvigere i tysk krigstjeneste 1939-1945'. Udgivet af Studiefællesskabet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg 2009. 460 sider, ill. Pris: 298 kr.

Ca. 1.000 dansksindede sydslesvigere måtte på grund af deres tyske statsborgerskab trække i tysk uniform under Anden Verdenskrig og gøre Hitlers krig med, på alle fronter og i alle værn. Ca. en fjerdedel faldt, fortrinsvis på Østfronten.

Den foreliggende bog behandler for første gang disse tildragelser ikke blot udtømmende og systematisk, men også særdeles kompetent og håndværksmæssigt solidt. Hoved-kildegrundlaget for undersøgelsen er krigsdeltagernes samtidige (mere end 3.000) breve, fortrinsvis feltpost, til hjemstavnen, men også dagbogsoptegnelser og erindringer inddrages i det vellykkede forsøg på at afdække soldaternes oplevelser ved og bag fronten. Under udøvelse af den nødvendige kildekritik anvender forfatteren tillige dette kildemateriale til at analysere, hvordan soldaterne forholdt sig til diverse fænomener af mere politisk-ideologisk karakter, f.eks.: Hvordan forholdt de sig til andre folkeslag og racer, som ifølge den nazistiske Weltanschauung var mindreværdige - ikke mindst jøder? I hvilket omfang registrerede de folkedrabene på Østfronten og hvordan? Adskilte deres holdninger og opfattelse sig fra den almindelige, tysk-nazistiske holdning? I disse komparative spørgsmål forekommer forfatterens konklusioner at være velunderbyggede og solide, ikke mindst fordi han har blik for kildematerialets principielle svagheder og styrker, og fordi han formår at holde en videnskabelig distance til sit emne. Det gælder også, når han af kildemateriale afkoder de dansk-sindede soldaters holdninger til forhold og tildragelser i det tysk-besatte Danmark og til danske frontfrivillige, som de møder som våbenfæller på fortrinsvis Østfronten.

Bogen undersøger og formidler et stykke dansk mindretalshistorie, men forfatteren

har hele tiden øje for de større perspektiver. Derfor udgør bogen også et stykke gedigen militærhistorie, som både belyser vigtige sider ved den Anden Verdenskrig, og som bringer læseren tæt på soldaterne i dette drama.

Sine steder kan bogen forekomme lidt omstændelig i argumentationen, men som regel skyldes dette, at forfatteren har vægget det videnskabelige og systematiske frem for det formidlingsmæssige. Overordnet set er bogen såvel velskrevet som letlæst.

Henrik Skov Kristensen

Sønderjyske frikirker

Inger Lauridsen: 'De sønderjyske frimenigheder og deres kirker'. Sønderjyllands Kulturmiljø nr. 13. Det Regionale Faglige Kulturmiljøråd for Sønderjylland, 2009. Redaktion: Hans-Ole Mørk. 24 sider, ill. Pris: 35 kr.

Så kom nr. 13 i skriftserien fra kulturmiljørådet. Serien, der beskæftiger sig med byer, grænsen, landskaber og især bygninger, henvender sig bredt til kulturhistoriske læsere og har nu vendt sig mod de sønderjyske frikirker, hvoraf landsdelen har seks. Hæftet giver en præsentation af menighederne, deres historier samt bygningerne, deres arkitekter og kunstnere. På de 24 sider præsenteres de seks menigheder med rod i det grundtvigske og nationale med udgangspunkt i Rødding.

Kirkerne skabtes af og for en begrænset, men ihærdig skare af borgere. De blev tegnet af arkitekter fra Danmark, der alle havde tegnet kirker eller højskoler før, og i mange tilfælde leverede de tegninger uden beregning. Det drejer sig om kgl. bygningsinspektør Magdahl Nielsen, der tegnede Rødding frimenighedskirke i 1909, bygmester Andreas Bentsen, Vallekilde, der stod for Bovlund, hvortil Martin Nyrop tegnede inventaret. Martin Nyrop, der senere blev professor, tegnede kirken i Sundeved og præstegården i Skærbæk. Arkitekt Niels Jacobsen, Odense, tegnede kirken i Skærbæk, som arkitekt Jep Fink fra Aabenraa stod for opførelsen af. Kirken i

Aabenraa er også et værk af Niels Jacobsen. Her tegnede Jep Fink præstegården nogle år senere. I Haderslev stod Koldingarkitekten Andreas Thomsen Hagerup for opførelse af kirke og præstegård. Således blev alle kirkerne tegnet af solide danske eller dansksindede arkitekter, med udsmykninger af gode kunstnere og håndværkere. Menighederne havde vel deres store periode før Anden Verdenskrig, Skærbæk, Haderslev og Sundeved blev opgivet i halvfjerdserne og tjener nu andre formål, Aabenraa fungerer i dag som sognekirke. Kun Bovlund og Rødding er stadig i brug som frimenighedskirke. Hæftet beskriver således en hundredårig epoke og et engagement, som endnu manifesterer sig i de solide bygninger spredt rundt i landsdelen.

Flemming Sørensen

Danskere på vestfronten

Claus Bundgård Christensen: 'Danskere på Vestfronten 1914-1918'. Gyldendal 2009. 536 sider, rigt ill., mange detail-kort fra forskellige frontafsnit. Pris: 400 kr.

Der er heldigvis kommet en fornyet interesse for Første Verdenskrig, som er den krig, hvor der er faldet flest danske soldater, selv om Danmark som neutralt land ikke deltog i krigen. Universitetslektor Claus Bundgård Christensen fra RUC har, på baggrund af indgående kildestudier med brug af nyt materiale, skrevet en spændende og lettilgængelig bog om de mange dansksindede sønderjyder, der deltog i krigen på Vestfronten som tyske soldater. Bundgård Christensen mener, det drejede sig om ca. 26.000 tyske soldater, som var dansksindede, og som derfor udgør bogens genstand. De dansksindede krigsdeltagere var fordelt over hele fronten, men langt de fleste var, pga. det tyske hvervningssystem, placeret i tre regimenter, som han derfor med rette omtaler som 'danserregimenterne', hvor sproget i høj grad var dansk - "vi er lutter danskere her" - og hvor sammenholdet derfor kom til at spille en vigtig rolle.

Bundgård Christensen vil gerne gøre op med en lang række myter om Første Verdenskrig ved at introducere noget af den nyeste forskning om emnet og give et mere nuanceret billede af krigen. Og det lykkes i høj grad, selv om det i nogle tilfælde ikke er første gang, der pilles ved myterne, f.eks. at krigen skulle have været uhyre populær overalt i Europa. Bundgård Christensen kommer dog selv til at støtte denne opfattelse med en lang række eksempler på de begejstrede folkemasser i Tyskland, Frankrig og i England. Men det er rigtigt, at der f.eks. var kredse i arbejderbevægelsen, som ikke var så begejstrede, men de var klart i undertal.

Forfatteren vil også gerne pille ved den klassiske forestilling om, at "alle højerestående militærfolk var tåber". Det er en af bogens største kvaliteter, at det overbevisende lykkes for ham at få demonstreret, hvor megen innovation der faktisk foregik under krigen mht. til teknik, taktik og strategi, f.eks. i afsnittet om det store og frygtelige Somme-slag i 1916, som for mange dansksindede sønderjyder blev et vendepunkt i loyaliteten over for krigens logik og deres forpligtethed til at deltage i krigen for bl.a. at bevare retten til hjemstavnen.

Men mest spændende er stadig de afsnit, hvor han kommer tæt ind på soldaternes oplevelser af krigen og dens monoton med hårdt arbejde, frygt og evig træthed. Bogen fortæller om de mange slag, men vil nok overraske mange med påstanden om, hvor ufarlig felttjenesten ofte var de første år. Men da han også får vist hvor mange tunneller og minegange, der efterhånden blev bygget, lurede hele tiden frygten for at blive levende begravet.

Bogen er bygget op år for år og viser, at de dansksindede de første år i realiteten opførte sig som loyale tyske soldater. Bundgård Christensen får påvist, at brugen af det danske sprog, de danske sange m.m. i høj grad var med til at opretholde og styrke en fælles dansk identitetsfølelse

fortsættes side 38

Guldsmede ved Vadehavet

Af Elsemarie Dam-Jensen

VINTERUDSTILLINGEN på Kulturhistorie Tønder 2011 handler om guldsmedene i Ballum, Skærbæk og Døstrup. De udstillede ting er bl.a. lånt hos private, og der er derfor en god mulighed for at se sølv, som ikke normalt vises offentligt.

Søfarten og handelen bragte i 16-1700-tallet penge til befolkningen langs Vadehavskysten og på øerne i Vadehavet. Der blev interesse for smukt forarbejdede ting, som kunne skabe glæde og signalere velstand. I begyndelsen købte man vel sine luksusvarer sydpå, enten i Holland eller Nordtyskland, eller man tog til Tønder.

Helt tilbage fra 1300-tallet havde det været købstaden Tønders håndværkere, der havde haft eneret på at udøve deres håndværk. Men der var langt til Tønder fra Ballum og Skærbæk, og det betød, at dygtige guldsmede i stedet nedsatte sig ved kysten og fremstillede de sølvting, som blev brugt som gaver, f.eks. i forbindelse med barnedåb og bryllupper. Landsbyguldsmedene havde nok oftest guldsmedehåndværket som et bierhverv og var ellers landmænd eller husmænd. Fagligt set har de lokale guldsmede været lige så dygtige som deres kolleger i købstæderne og flækkerne i Sønderjylland.

Udstillingen rummer mange skeer, de spillede en meget stor rolle som en værdsat gave, bl.a. til bryllupper og bar-

nedåb. Langt op i 1800-tallet havde skeerne en nogenlunde konstant sølvvægt, der gjorde dem lette at omsætte til rede penge i nødtilfælde, hvor der pludselig var brug for likvid kapital. Udstillingens skeer er en blanding af meget brugte skeer, som virkelig har været benyttet til daglig, og andre fuldstændig blanke og glatte skeer, som helt tydeligt kun har været brugt ved særlige lejligheder eller måske aldrig har været ude af skabet, 'æ pralskaf'. Der vises også hovedvandsæg og smukke sølvknapper og -spænder, som har været brugt både på kvinde- og mandsdragten.

Udstillingen omfatter desuden en række skibsportrætter, bl.a. lånt hos Rømø Lokalhistoriske Arkiv. Kaptajner og andre søfolk fra Rømø og de øvrige Vadehavssøer var i 17-1800-tallet nogle af guldsmedenes gode kunder. Søfolkene forlod Vadehavsområdet omkring 'Pers Daw', den 22. februar, for at påmønstre skibene i de store havne sydpå, og de vendte først hjem hen på efteråret, ofte med gode penge på lommen. På hjemvejen har man måske lagt vejen forbi én af guldsmedene og bestilt lidt sølv til konen eller kæresten derhjemme.

For at skabe lidt farve i udstillingen og også for at minde om relationerne til søfolkene er disse skibsportrætter med i udstillingen. ■

Sølvknapper, alle udført af guldsmed Niels Thyssen Mikkelsen (1762-1840), Ballum.

- Arkæologi Haderslev**
Fra 29. jan. 'Den digitale gravhøj' - en ny interaktiv udstilling om Skrydstrupkvinden.
- 12. feb. - 25. apr.* Kunstudstilling: 'Øje blik'. Skulpturer af Lis Andersen og Ole Videbæk.
- Bymuseet i Haderslev**
6. nov. - 25. apr. Renæssancens klædeskab. Klæder fra ung og gammel, rig og fattig.
- Slesvigske Vognsamling, Haderslev**
1. mar. - 26. apr. Håndværk i nye dimensioner - Knaster og knuder. Udstilling arrangeret i samarbejde med elever fra lokale skoler, der har sløjd og håndarbejde.
- Kunstmuseet Brundlund Slot**
5. feb. - 19. jun. 'Dansk Guldalder 1800-1850 - malerier og tegninger fra kunstnere i Sønderjylland'.
- Kulturhistorie Tønder**
4. dec. - 26. apr. 'Guldmede ved Vadehavet - en udstilling om guldmedene i Ballum og Skærbæk i 1700- og 1800-tallet.
- Kunstmuseet i Tønder**
29. jan. - 22. maj 'Black and black again ...' Sorte billeder af Ian McKeever.

Bliv løbende opdateret på

www.museum-sonderjylland.dk

fortsat fra side 35

midt i krigens gru. Men efter Verdun og Somme i 1916 begyndte flere at desertere og fik derfor også problemer med at få bevilget orlov. Mange dansksindede opfattede den begrænsede orlov som vendt mod dem, men også her får forfatteren påvist, at de dansksindede delte skæbne med deres tyske kammerater.

Bogen er forsynet med mange nye billeder, som tydeligt supplerer og demonstrerer tekstens indhold. Der er også mange gode nytegnede kort med. Men her savner jeg, at de detaljerede kort blev vist i en større kontekst, så læserne aldrig vil være i tvivl om, hvor de små landsbyer - som konsekvent omtales som byer - ligger i Frankrig. Ligeledes synes jeg, at det er en mangel, at nogle af de små landsbyer, som nævnes, ikke altid bliver vist på de pågældende kort.

Nogle stednavne staves konsekvent forkert, f.eks. den store by Amiens, som hver gang staves Aimens - også i noterne. Den flamske by leper i Belgien staves konsekvent på engelsk/fransk som Ypres. København hedder byen på dansk og altså ikke Kopenhagen eller Copenhagen - endnu! Det tyske 'Unterstand' blev af sønderjyderne omtalt som 'unnestand' og ikke som 'understand' - det sidste vil jeg dog tilgive en lektor fra Roskilde.

Men disse småting skal ikke pille ved, at det er en fremragende bog, Claus Bundgård Christensen har skrevet med en fortælleglæde og med sans for smertefyldte detaljer, som ikke lader læseren uberørt af soldaternes frygtelige oplevelser, samtidig med, at han får diskuteret gamle myter og præsenteret nyt stof. Det er derfor med rette, at bogen er blevet udnævnt til at være årets historiebog. Den vil blive en klassiker i den danske forskning vedrørende Første Verdenskrig og dens konsekvenser for den danske historie.

Jørn Buch

Til Kunsten

'Årbog for Museum Sønderjylland 2009'.
Red.: Anne Blond, Kim Furdal, Inge Adrian-
sen og Anne Birgitte Sørensen. Museum Søn-
derjylland 2009. 155 sider, ill. Pris: 98 kr.

Bogens titel er smuk og indholdet godt.

Museum Sønderjyllands årbog for 2009 er helliget de to kunstmuseumsafdelinger i hhv. Tønder og Aabenraa med en række artikler af de kunstfaglige medarbejdere. Med et veloplagt forord af museumsdirektøren giver bogens artikler kyndige nedslag i kunsthistoriske emner med udgangspunkt i samlingerne og arbejdet med dem - en rig mangfoldighed fra sønderjysk guldalderkunst i 1800-tallet til eksperimenter i nutidig kunstformidling. Det er velskrevet og letforståeligt. Fagligt og formidlingsmæssigt er der naturligvis forskel på teksterens form og indhold, men det er kun en berigelse med en række bidragydere.

Indholdsfortegnelsen kunne have været lidt mere brugervenlig, for der er i halen af flere artikler en lang række fine helsidesgengivelser af værker med tilhørende korte analyser, der åbner for forståelse og oplevelse af de enkelte malerier. Når man er til kunst, er det spændende at kunne kaste sig over billederne og læse fagfolkenes beskrivelser og tolkninger, men de har altså gemt sig lidt. Og så kan det være vanskeligt at læse de små bogstaver, når der nu er plads på siderne til, at de godt kunne være lidt større.

Det er også ærgerligt, at det gode indhold gemmes i et meget kedeligt omslag. Lærredsindbindingen er nydelig, men det kan konstateres, at den desværre appellerer til kaffe- og andre pletter, når bogen er i brug. Men pyt så med det.

Afslutningsvis må nævnes, at bogen også omfatter lister over publikationer fra medarbejdere og afdelinger i Museum Sønderjylland samt afholdte særudstillinger i 2008. Det er imponerende, hvad så få mennesker kan nå med kun 24 timer i døgnet - og med så begrænsede midler. Til-
lykke!

GRÆNSEFORENINGEN

FOR EN ÅBEN DANSKHED

- Demokrati, ytringsfrihed og ligestilling gælder for alle, også i forholdet til mindretal.
- Forankring i egen kultur er en forudsætning for at have forståelse for andre kulturer.
- Kulturelle mindretal er en vigtig ressource i et demokratisk samfund.
- Dansk sprog og kultur styrkes i mødet med andre sprog og kulturer.

Du er velkommen til at kontakte dine lokale formænd:

Sigrid Andersen
Rangstrupvej 20
6534 Agerskov

Svend Kristiansen
Østerbyvej 32
6280 Højer

Andreas Brandenhoff
Vollerupvej 45
6392 Bolderslev

Erik Heissel
Venbjerg 33
Djernæs
6100 Haderslev

Svend Aage Clausen
Lilleskovvej 5
6440 Augustenborg

Det er Grænseforeningens formål at støtte danskheden i grænselandet, særligt syd for grænsen, at udbrede kendskabet til grænselandets forhold samt at bevare og styrke dansk sprog og kultur.

Tlf. + 45 33 11 30 63 • info@graenseforeningen.dk • www.graenseforeningen.dk

Jordfæstelse

Af Anne Markussen

I PERIODER AF SØNDERJYLLANDS oldtid har ligbrænding været en almindelig begravelsesskik, men med kristendommens indførelse blev begravelse i jorden gradvist enerådende ligesom i resten af det kristne Europa. Som en frelsesreligion, der tilbød et håb om et liv på den anden side af graven, var døden et centralt tema i kristendommen, og allerede de tidlige kristne var kendte for deres omsorg for de døde. Det kristne opstandelsehåb byggede på tidlige traditioner om, at Jesus genopstod fra graven og viste sig for sine disciple. I flere af fortællingerne herom i Det Nye Testamente blev det vel at mærke understreget, at Jesus kom igen i legemlig skikkelse og altså ikke som en eller anden slags spøgelse. Den kristne forventning var derfor, at de troende i lighed med deres frelser ved Guds indgriben ved tidernes ende ville få en form for legemlig opstandelse ligesom Kristus, der blev set som 'førstegrøden', som det hedder i 1. Korinterbrev 15,20.

I forlængelse af troen på en legemlig opstandelse forsøgte de kristne at bevare kroppen så intakt som muligt frem til opstandelsen. Derfor foretrak de kristne jordbegravelsen frem for kremering. Da kroppen naturligvis også nedbrydes i jorden, giver det ikke mening logisk set, men betydningen skal findes på et mytisk plan, for ved jordbegravelsen indskrev den kristne sig med sin egen krop i den kristne grundfortælling om frelsen ved Kristus. Den legemlige opstandelse blev således foregrebet, bekræftet og forkyndt gennem den traditionelle gravlæggelse, hvor de døde blev placeret med hovedet i vest og fødderne mod øst, således at de ved opstandelsen kunne sætte sig op i graven og se Kristus komme fra Paradis i øst.

Trods vigtigheden af kroppens intakt-hed og jordbegravelse blev det ikke set som en nødvendig betingelse for frelsen, men brud herpå satte dog opstandelsehåbet under pres. Allerede fra Oldkirken kendes f.eks. diskussioner om, hvad der ville ske med druknede mennesker, der blev spist af havets fisk og spredt i hele havet. At dø på et skib og blive sat over bord blev da også vedvarende oplevet som problematisk, helst ville man rigtigt jordfæstes. Diskussioner af samme type dukkede op igen sammen med den moderne ligbrændings fremkomst fra 1870'erne. Med ligbrænding fravalgte man frivilligt kroppens intakt-hed. Særligt katolikkerne reagerede skarpt mod den nye begravelsesform, da de holdt fast ved den traditionelle forståelse af opstandelsen som legemlig. Blandt protestanterne blev kremering derimod generelt accepteret og ligestillet med jordbegravelsen med tiden. En af flere grunde hertil var, at de i forlængelse af Oplysningstidens udfordring af den traditionelle opstandelsestro var begyndt at lægge mere vægt på sjælens udødelighed. Derfor havde kroppen og jordfæstelsen ikke længere samme betydning for dem.

Traditionen for jordfæstelse er nu kraftigt på retur i Danmark til fordel for kremering. Det skete først i de store byer, men efterhånden nåede den nye begravelsesform længere ud, og på de sønderjyske landsbykirkegårde blev der anlagt urnegravsteder fra 1970'erne. Kirkegårdene skiftede i takt hermed karakter, fra et sted, der gennem kiste-gravstederne forkyndte håbet om en legemlig opstandelse, til et sted bestemt af æstetiske hensyn. ■